

Aum108

***„Szűrős szemű jávanák őrzik tigrislánc
ékítette tágas épületét”***

**Jávana kereskedők Dél-Indiában a *Maduraittamizs*
Szangam antológiáinak szemével**

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Dél-India stratégiai helyzete az ókori világkereskedelmi rendszerben	6
3. Jávana kereskedők Dél-Indiában a <i>Maduraittamizs Szangam</i> antológiáinak szemével	13
4. Konklúzió	35
5. Néhány megjegyzés a zsidók és keresztények ókori malabár-parti megtelepedése kapcsán	37
6. Források	40
7. Felhasznált irodalom	40

1. Bevezetés

A *Madurattamizs*¹ *Szangam* irodalmi antológiái² iránt érzékelhető egyre markánsabb nemzetközi érdeklődéssel szemben ezen alkotásokat az ókortudomány kevésbé vizsgált tárgykörei közé sorolhatjuk, mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban. Ennek hátterében néhol nem csupán a tamil nyelvű források vizsgálatához és megértéséhez szükséges kutatói attitűd hiánya tapasztalható, de a történettudósok metodológiai sajátosságai is, mint például a *perspektívák differenciáltsága*, melyeken keresztül az ókor eseményeit láttatni kívánják. E perspektívák vizsgálatakor több esetben véltem felfedezni européer *mediterraneum-centrikus* és *mercator-vetületű* szemléleteket, melyek egy-egy kutatásterület sajátosságait figyelembe véve sok esetben tarthatatlannak bizonyultak. A kutató az adathalmazt ebből a szemszögből kivétítve gyakorta jelentéktelennek tekint, vagy felületesen tárgyal egyes földrajzi területeket, melyek vizsgálata bizonyos kutatásterületek paradigmaformáló alapjaivá válhatnának. Ez a jelenség a *dravido-mediterrán*³ kereskedelemre különösen igaz, mely a római gazdaság- és kereskedelem-történet fontos eleme, ám a mai napig többnyire csak nagyobb monográfiák érintőleges részegységeként találkozhatunk a témával. Egy másik, gyakran előforduló jelenség azt mutatja, hogy a történettudós az *indo-római* távolsági kereskedelem vizsgálata kapcsán ritkán láttatja Dél-India kiemelt szerepét, beleértve a tamil nyelvű források által levonható következtetéseket. A legfontosabb, kutatásom tárgykörét önálló egységként kezelő tanulmányok – a téma természetéből fakadóan – nyelvészek tollából születtek, és ehelyütt is csupán két egymásra építkező fontosabb tanulmányt említhetünk Pierre Meile és Kamil Václav Zvebil tollából,⁴ továbbá Herman Tieken 2003-ban megjelent tanulmányát, melyben a jávanák ruházatára vonatkozó szövegrészeket elemzi.⁵ Fontos további tudománytörténeti kitekintést is tennünk, hogy lássuk a tamil szövegek megjelenésének mértékét különböző

¹ A *tamil* szó helyesebb átírása *tamizs* lenne. Dolgozatomban a már meggyökeresedett szóalakok esetében nem változtattam, ám a tamil irodalmi akadémia, a *Madurattamizs Szangam* esetében kivételt tettem.

² A Kr.e. 3 – Kr.u. 3. századokra vonatkozólag bőséges direkt-indirekt történeti adatokat szolgáltatató, addig szóban hagyományozott tamil irodalmi alkotásokból a Kr.u. 4-5. századokban állították össze az első antológiákat, melyeket a 8. század során néhány későbbi alkotással kiegészítve két nagyobb gyűjteménybe (*Ettutuhai* és *Pattuppáttu*) rendeztek. Az ótamil költészet saját magát nemesi költészetnek (*sándró* *porul*) identifikálja, melynél a *nemes* szó nem az arisztokrata származást, hanem a kor eszményei szerinti ideális embertípust jelöli. MAJOR-TÓTFALUSI 1978, 14-17; 44.

³ A *dravido-mediterrán* kifejezéssel megkíséreltem a jelenség pontosabb meghatározását nyújtó új *terminus technicus* alkotni, mellyel világosabban érzékeltethető kutatásaim két végpontja: a Földközi-tenger térsége és Dél-India ókori tamil királyságai.

⁴ MEILE, Pierre, „Les Yavanas dans l’Inde tamoule”. In: *Journal Asiatique* 323 (1940) 85-123; ZVEBIL, Kamil Václav, „The Yavanas in Old Tamil Literature”. In: *Charisteria Orientalia* (1956) 401-409.

⁵ TIEKEN, Herman, „The Yavanas’ Clothes in Old Tamil Literature”. In: *Indo-Iranian Journal* 46 (2003) 261-271.

jellegű történeti munkákban. A tamil források szerepét az indo-mediterrán kereskedelembe-
 1.) az indo-mediterrán kapcsolatokkal foglalkozó munkákban *érintőlegesen*, nagyobb fejezet
 részeként vizsgálja Jairazbhoy,⁶ Rawlinson,⁷ megemlíti Székely Melinda⁸ és Sidebotham,⁹ de
 megfelelő mélységeig jut el Roberta Tomber¹⁰ és McLaughlin,¹¹ ill. fontos munkákat vetett
 papírra Seland¹², Ray¹³ és Champakalakshmi,¹⁴ ezzel szemben alig tesz említést
 Parameswaram¹⁵ és nem tárgyalja W. W. Tarn,¹⁶ 2.) Indiát taglaló monografikus történeti
 munkákban a tamil források mondanivalója hangsúlyos Romila Thaparnál¹⁷ és Jayapalan
 indiai gazdaságtörténetében,¹⁸ részletesebben tárgyalja Singh ókor- és középkor történeti
 munkája,¹⁹ Varadpande indiai színháztörténeti²⁰ és főképp Mukund Kanakalatha
 gazdaságtörténeti munkája,²¹ ám épp, hogy említi Kulke és Rothermund,²² Burjor Avari,²³
 Wojtilla²⁴ és nem tárgyalja Bongard-Levine,²⁵ Burton Stein,²⁶ 3.) Dél-Indiát taglaló
 monografikus történeti munkákban több helyütt említi K.A. Nilakanta Sastri²⁷ és K.
 Sivasankaran Nair *Kerala* története,²⁸ alig említi Subrahmanian *Tamil Nádu* története;²⁹ 4.)
 Tamil irodalomról szóló művek közül – melyeknek természetesen nem feltétlenül feladatuk a
 kérdés körüljárása – részletes leírásokat találunk Somasundaramnál,³⁰ és azok hiányát látjuk

⁶ JAIRAZBHOY 1963. 123-124.

⁷ RAWLINSON 1975. 47; 121.

⁸ SZÉKELY 2008. 39-40.

⁹ SIDEBOTHAM 2011. 191; 224-225; 251.

¹⁰ TOMBER 2008.

¹¹ MCLAUGHLIN 2010. 13-14; 38; 49-55; 135.

¹² SELAND 2006; SELAND 2007.

¹³ RAY 1996.

¹⁴ CHAMPAKALAKSHMI 2006.

¹⁵ PARAMESWARAM 1967.

¹⁶ TARN 1951.

¹⁷ THAPAR 2004. 232-242.

¹⁸ JAYAPALAN 2008. 35-37; 73.

¹⁹ SINGH 2008. 384; 403; 512.

²⁰ VARADPANDE 1987. 235-236.

²¹ KANAKALATHA 2012.

²² KULKE-ROTHERMUND 2004. 107-108.

²³ AVARI 2007. 134.

²⁴ WOJTILLA 1988.

²⁵ ANTONOVA – BONGARD-LEVIN – KOTOVSKIJ 1981.

²⁶ STEIN 2010. – Stein az Indiával folytatott kereskedelmi kapcsolatokról utal korai biblikus adatokra. – STEIN 2010. 99. Ehhez szükséges hozzátenni, hogy Salamon keleti kereskedelmének (Kr.e. 10. sz.) és Ófir lokalizálásának kérdésköre a mai napig vitatott. Ófir kapcsán megkísérélhetjük 1.) ománi; 2.) kelet-afrikai (Sofala); 3.) észak-nyugat indiai (Ábhíra, Szauvíra / Szóvíra) lokalizálását, ám kielégítő magyarázatot egyelőre egyik elmélet sem nyújthat. Az az eshetőség azonban, hogy Salamon kereskedelmét Dél-Indiába tegyük a partmenti hajózás világában elképzelhetetlen (a dél-indiai árucikkeket északabbra is beszerezhet!), mindemellett a dravida eredetű jövevényszavak eredetét sem magyarázhatja, hiszen ekkor még a dravida migráció kezdeti szakaszát látjuk, a nyelvi és földrajzi dichotómia még nem véglegesült.

²⁷ SASTRI 2011. 118-126.

²⁸ SIVASANKARAN 2010. 44-46; 100-101.

²⁹ SUBRAHMANIAN 1978. 86; 278.

³⁰ SOMASUNDARAM 1959. 91; 105-107.

George L. Hart munkájában,³¹ hangsúlyosabb Zvelebil korai kötetében,³² ám meglehetősen felületes egy későbbi monográfiában,³³ ill. magyar viszonylatban szinte egyáltalán nem említi Major István³⁴ tamil antológiája (mindamellett fontos szövegrészek magyar fordítását tartalmazza), ám a kérdéskörrel valamelyest említést tesznek a 2004-ben megjelent *Silappadiharam* és *Maduraikándzsi*³⁵ magyar fordításainak kiegészítő tanulmányai. Kevés, ám viszonylag részletes és jól használható adalékokat nyújt Mahadevan tamil epigráfiai monográfiája.³⁶

Az rövid tudománytörténeti áttekintéséből is világosan látszik, hogy egyelőre még az újonnan megjelenő monográfiák sem tekintik minden esetben feladatuknak a *Szangam irodalomban* történő elmélyülést (ha igen, azt valamilyen tágabb tematika érdekében teszik és nem minden esetben rendszerezik az információkat); sem nemzetközi, sem magyar viszonylatban nem készült a történettudomány új eredményeit a tamil primer források tükrében vizsgáló illetően jellegű ókortörténeti összefoglaló tanulmány. A dolgozatomban szereplő idézet egy külön érdekességre utal, ti. a – Kr.u. 2. századtól kezdődően Tamilföldön *kereskedelmi diaszpóráként* letelepedő – *jávanák* kereskedők, kézművesek, ácsok, de a királyi palota őrzői, sőt a tamil királyok személyes testőrei is lehettek, ám szükséges leszögeznünk, hogy ennek a megtelepedésnek és a katonaként szolgáló jávanák érkezésének is a kereskedelem volt a legfőbb mozgatórugója.

Úgy gondolom, vizsgálataink során nem elegendő, ha a tamil forrásokat a latin-ógörög adatháló kiegészítéseként használjuk fel, ezt megfordítva szükség van a tamil források önálló, ám megfelelő kontextusba ágyazott elemzésére, így egyfajta tudományos perspektíva-váltásra is. Az így létrejövő tanulmány felismerve a Dél-Indiában egyre szaporodó régészeti feltárások számát és jelentőségét,³⁷ Dél-Indiát az *indo-mediterrán* kereskedelem fókuszpontjába állítva megállapítja, hogy az Arab-tenger az ókorban, mint *második Mediterraneum*, a dravida királyságok területei pedig, mint az említett kereskedelem *stratégiai centrumterületei* jeleníthetők meg. Így válik indokolttá, hogy a *Maduraittamizs Szangam* antológiáiban található, a görög-római kereskedőkre, nyugati testőrökre, kézművesekre utaló

³¹ HART 1975.

³² ZVELEBIL 1973. 34-35; 52-61.

³³ ZVELEBIL 1992. 117-118.

³⁴ MAJOR-TÓTFALUSI 1978.

³⁵ GÁTHY-MAJOR-TÓTFALUSI-HOLMSTRÖM 2004. 192-193.

³⁶ MAHADEVAN 2003. 49; 155.

³⁷ Az *Archeological Survey of India* által végzett ásatásokról kimerítő adalékot nyújthat online adatbázisuk. http://asi.nic.in/asi_excavations.asp Számunkra a legfontosabbak: Alagankulam, Amarávti, Arikamedu, Bet Dwarka (Dváraka), Dídárgandzs, Dharanikóta Karaikadu, Kávéripattinam, Kolhápúr, Pattanam városok és ásatásaik, melyek mind fontos kereskedő-, ill. kikötővárosok voltak a korban.

szöveghelyeket részletes történeti vizsgálat alá vessük, mellyel kapcsolatban nem csupán az indo-mediterrán kereskedelem egy mikro-területére, de a dravida társadalmak sajátosságaira, a kikötők meglepő modernitására, a letelepedő nyugatiak életmódjára is rávilágíthatunk, és nem utolsósorban fontos megállapításokat tehetünk a dél-indiai zsidó-, keresztény megtelepedési kísérletek kapcsán.

2. Dél-India stratégiai helyzete az ókori világkereskedelmi rendszerben

Az ókori dél-indiai Cséra, Pándija és Csóla királyságok a Kr.e. 4-3. századokban alakultak ki, az egyes királyságok territóriumai a mai Kerala, Tamil Nádu, Andhra Pradés, és bizonyos tekintetben Karnátaka államok, ill. Srí Lanká északi részének határain belül keresendőek. A dravida királyságok történetéről a régészeti feltárások leletein kívül az ótamil Szangam irodalom alkotásaiból értesülhetünk, melyek pálmalevelekre történő lejegyzése, antológiákba szerkesztése a Kr.u. 4-8. századokban Madurai városában történt.³⁸ A korábban szóban hagyományozott művek nagyfokú valóságtartama, történeti hitelessége alátámasztható, de a későbbre keltezhető szövegek esetében is megállapíthatjuk, hogy olyan *adatbázisokat* használnak fel, melyek hitelesen őrzik és tükrözik a több száz évvel azelőtti viszonyokat. Az ótamil királyságok történetei nyelvileg,³⁹ vallásilag,⁴⁰ kulturálisan, politikailag,⁴¹

³⁸ A *Szangam* irodalom legendáját egy Kr.u. 12. századból fennmaradt kommentár említi elsőként, melyet azonban a Kr.u. 7. századi Nakkirarnak tulajdonítanak. A legendabeli három akadémia a következő: (1.) Ten Madurai – Déli Madurai, mely egy később elsüllyedt tengerparti város, az akadémia itt 4440 évig székel, tagja pedig 4449 költő volt, közöttük Siva, Muruhan és Kubéra istenek, továbbá a védikus bölcs Agasztja is itt alkotott. (2.) Kapátapuram – Válmiki is említi a *Rámájánában*, 3700 évig székel, tagja 3700 költő volt és ők hozták létre a *Tolhappijamot* és az azóta elveszett *Ahattijamot* (grammatikai művek); (3.) Madurai – 1850 éve alatt 49 király uralkodott, 449 költő tartozott akadémijához, leghíresebb költője volt Nakkírar. Amit azonban biztosan tudunk, hogy Kr.u. 470 körül egy Vadzsranandi nevű dzsaina szerzetes valóban alapított egy *Dravida akadémia* (*dávida szangho*) nevű társaságot Maduraiban. MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 44-45.

³⁹ A dravidák a kutatás mai álláspontja szerint feltehetően az iráni Elám területéről vándoroltak be az indiai szubkontinensre jóval az indoárják első hullámának megérkezése (Kr.e. II. évezred közepe körül) előtt, legalábbis népnéveikből erre következtetnek mértékadó tudományos körök. MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 43. A dravida etnikum az Indus-völgyi (Harappái) Civilizációban játszhatott fontos szerepet, bár ennek mértéke a mai napig homályos, mindenesetre arra következtethetünk, hogy kultúraszervező erejű lehetett, a kereskedelem révén bizonyos kölcsönszavak a Mediterraneum kultúráinak nyelveibe olvadtak. Világosan látszik, hogy a Kr.e. 4-3. századokra nyelvi dichotómia alakul ki a szubkontinensen, melyet dióhéjban meghatározva északabbra indoárja nyelvhasználat, Dél-Indiában pedig dravida nyelvhasználat jellemez.

⁴⁰ A sajátosságos vallási fejlődésről áttekintést nyújt CLOTHEY, Fred W.: *The Many Faces of Murukan: The History and Meaning of a South Indian God*. Mouton Pub.: The Hague. 1978.

⁴¹ A mai Maharáshtra állam területén található Asóka II. szikla-edictuma, melyen a dél-indiai területek egy igen korai felosztását látjuk. A birodalmával szomszédos országoknál megnevezi a Csólák, Pándják, Szatjaputrák, Kéralaputrák országát és Srí Lankát is. ÓITSz 4.10.2. 85.

társadalmilag⁴² és gazdaságilag is más indiai területektől viszonylagosan függetlenül alakultak, habár kölcsönhatások mindvégig jellemzik a korszakot.

Arra, hogy a dravida királyságok hogyan hasznosíthatták földrajzi környezetüket kommerciális tevékenységeik során, a dravida eredetű népek nagyfokú kereskedelmi múltjának bemutatásával adhatunk magyarázatot; ill. az *orthodox* (hindu) és *heterodox* (buddhista, dzsaina) szövegek szembenállásával is rámutathatunk, mindezek körüljárása egy hosszabb történeti kitekintést indokol.

Az *indoárjákhöz*⁴³ kapcsolódó hindu forrásaink többnyire elítélően fogalmaznak a kereskedelmi tevékenységeket illetően, ezzel szemben sokkal támogatóbbak a buddhista és dzsaina szövegek; ebből adódik, hogy míg a védikus – hindu forrásokból a kereskedelmet szervező etnikumokra következtethetünk, addig a buddhista – dzsaina irataink valószínűsíthető, illetve konkrét kapcsolatok meglétére is rámutatnak.⁴⁴ Nehézséget jelent – és ez kutatásaim során is mindvégig jelenlévő probléma –, hogy a szövegek egyik esetben sem említenek pontosan meghatározható népcsoportot, nem kategorizálnak etnikai-vallási szempontok szerint.

⁴² A tamil társadalom sajátos fejlődése az északabbi varna-rendszertől eltérő. A társadalom csúcsán az Istenkirály áll, a király kozmikus hatalma és isteni kötelezettségei által gyakorolja a földi hatalmat és biztosítja a társadalom működését. A Kr.e. 3- Kr.u. 3. századi tamil társadalom főbb csoportjai a *parpanarok* (bráhmánák), *arasarok* (nemesek), *vellalarok* (parasztok) és a *vanijarok* (kereskedők) voltak, tehát nem beszélhetünk északi értelemben vett merev varna-rendszerről (az árja-eszmék terjedése előtt nincs szó erről a tamil irodalomban), ám a későbbi korokkal ez is kialakult Dél-Indiában. WILHELM 2008. A papság nem korlátozta az uralkodó hatalmát és akaratát, legtöbbjük ennél alacsonyabb helyet foglalt el a társadalmi ranglétrán. Fontos kiemelni, hogy nem tettek különbséget nemek szerint, a költők és a királyi testőrök között egyaránt találunk nőket. MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 10.

⁴³ Dolgozatom elfogadja az *indoárja honfoglalás* (Kr.e. 1500 k. kezdődő folyamat) és a *dravida migráció* paradigmáit. Eszerint az indoárják nem tekinthetők az indiai szubkontinens őslakosainak, betelepülésük több fázisban lezajló folyamat. Az indoárják és az általuk Indiában helyben talált dravidák közötti kölcsönhatás hosszan tartó folyamat eredménye, mely során a mai, sajátos indiainak tartott kultúra magva létrejött. A dravida nyelvű népek Észak-Dél irányú elvándorlásának következményeként a Kr.e. 4-3. századokra Kerala és Tamil Nádu területén már a proto-dravida nyelvből a 8-6. századokban kivált tamil nyelv lesz az általánosan elterjedt.

⁴⁴ A *Bávérú-dzsátaka* Babilónba érkező indiai kereskedők történetét meséli el, akik először a hajójukon utazó varjút, majd a következő utazásuk alkalmával a „madárkirály” pávát adják el a babilóniaknak. VEKERDI József, Dzsátakák; Buddhista születésregék. – <http://mek.niif.hu/00200/00223/html/dzsatak2.htm#1> Ezeket a madarakat a tengeri utazásokkor útjelzőkként használták, szerepükre egy másik szöveg a Kévatta-szutta világít rá. DN 11. Kevatta (Kevaddha) Sutta (PTS: D I 211) – <http://a-buddha-ujja.wikidot.com/szutta:dn-11-kl> A madarak ilyen funkcióját mutatja egy indus-völgyi pecsétlő ábrázolása is. WOJILLA 1988. 29. Puskás Ildikó megjegyzi: a dzsátakák kedvelt témái voltak a vízi szörnyek lakhelyül szolgáló tengerek veszélyei, a kalandos tengeri utazások, az elveszett kincsek és mindezeket meglehetősen kedvelte a görög és az egyiptomi irodalmi tradíció is, így adódik a kérdés: vajon lehetséges-e, hogy a Kr.e. 6. századi buddhista dzsátakák a tengeri kereskedők közös, szóban hagyományozott anekdota-örökségei lennének? – PUSKÁS 1998a. 116.

Az idegeneket a szövegek általában két névvel illetik: *mléccsha* (idegen, barbár, kívülálló, kaszton kívüli, árja szokásokkal nem rendelkező) és *javana* (görög, római, iráni, perzsa, zsidó...stb.⁴⁵).⁴⁶ A *javana* terminust egy kis időre félretéve, a következőkben arra mutatok rá, hogyan válik a korai időktől távolsági kereskedelmet folytató dravida etnikum *mléccshává*, ez azért is különösen fontos, hiszen később a dravidák népesítik be Dél-Indiát.

Az indiai gazdaság alapja az ókorban főként a mezőgazdaság volt, melynek szorosan kapcsolódnia kellett az agrikulturális javak elosztását segítő kereskedelemhez, így a kereskedők természetesen fontos társadalmi réteget alkottak. A társadalom középpontjában álló *bráhmana* réteg és a Védák szövegein nyugvó papi tekintély sokszor mégis elítélően fogalmaz bizonyos kereskedők tevékenysége kapcsán, melynek gyökere az ismert védikus – a *varna-rendszer* eredetű szolgáló – történetben⁴⁷ is fellelhető. A *sásztrikus* szövegek mindemellett rituálisan tisztátalan cselekedetnek tartják a tengerek átszelését;⁴⁸ a történet szerint Manu ezért tiltja meg egy kereskedő bráhmanának, hogy az részt vegyen a *sraddhá* *ceremónián*.⁴⁹ A későbbi *puránikus* szövegek még tovább növelik az ellentéteket, ti. a tengereken hajózást a kali-juga világkorszak tiltott tevékenységei közé sorolják.⁵⁰ Így amellet, hogy a kiterjedt kereskedelem a ma már *proto-dravida* etnikumúnak tekinthető Indus-völgyiek kora óta kiemelten fontos tényező, mégis marginális szerephez jut, a távolsági kereskedelemre irányuló csekély kezdeményezés pedig kezdetekben többnyire a dravida kereskedők kezében összpontosult.

A dzsaina és buddhista (Kr.e. 6. századtól) szövegeink meglehetősen pozitívan viszonyulnak a kereskedelemhez. A *dzsainizmust* követők a teljes erőszakmentesség felől közelítve ezt a foglalkozást tartották a legkevésbé erőszakosnak (szemben a földművességgel!), így nem

⁴⁵ Mivel, mint említettük a szövegek nem kategorizálnak etnikai-vallási szempontok alapján, így pontos azonosításra sem törekedhetünk, azonban pár esetben, így a baktriai görögök esetében használt *javana*, vagy a dél-indiai görög-római kereskedők esetében használatos *jávana* kifejezések kapcsán a történettudományos eredmények által közelebbi meghatározást is megkísérélhetünk. Az, hogy a *javana/jávana* szó eleinte a görögökre vonatkozott természetesen nem zárja ki, hogy e névvel más etnikumokat (mezopotámiai, arab stb.) is illessenek, ennek vizsgálata azonban külön tanulmányt érdemelne.

⁴⁶ CHAKRAVARTI 2007. 20.

⁴⁷ A szöveg a társadalom felosztásakor, az egyes rétegeket a *purusa* (ebben a szövegkörnyezetben a legfelsőbb istenség emberi alakja) bizonyos testrészeiből származtatja, így a papi réteg a fejből, a harcosok és nemesek csoportja a karokból, a kereskedők és iparosok a combokból, míg a szolgák és kézművesek a *purusa* lábaiból származtatnak. Rgveda X. 90. 5:12-14.

⁴⁸ CHAKRAVARTI 2007. 20.

⁴⁹ A halott szülő bűneinek mérséklése érdekében, szerencsés kimenetelű újjászületésének biztosítása céljából tartott ceremónia, mely során általában a legidősebb fiú (*putra*) Gájába, vagy más szent városba zarándokol és meghatározott ceremóniális keretek között mély odaadással áldoz az isteneknek, hogy megszabadítsa apját a pokoltól. A *fiú* (*putra*) szó jelentését a szanszkrit nyelvben magyarázhatjuk úgy is, mint a pokoltól (*put*) megszabadítót (*tra*). A szertartás nélkül a halott örökké *préta*, azaz nyughatatlan démon marad. KLOSTERMAIER 2001. 58-59.

⁵⁰ CHAKRAVARTI 2007. 20.

csoda, hogy *vaisja* kereskedőket találunk a dzsainizmust leginkább patronálók között.⁵¹ A *buddhizmus* szerint a kereskedelemmel, a mezőgazdasággal és az állattartással foglalkozók mind különleges foglalkozások, ezeket kiváló származású személyek üzik.⁵² Ezeken túl vannak olyan hindu forrásaink is, mint Kautilja *Arthasásztrája*,⁵³ mely bár mélységesen elítéli a gátlástalan kereskedőket és szigorúan bünteti azokat, viszont a külföldi kereskedőket egyenesen India földjére invitálja, üdvözli tevékenységüket.⁵⁴ Az *Arthasásztra* (2.16.) emellett megemlíti a 'kikötői megbízott' tisztségét, aki mint hajózási felügyelő beszédte az adókat a kereskedőktől, halászoktól, királyi hajókon utazóktól, feladata volt megmenteni az eltévedt kereskedőhajókat, biztosította a kompok működését és az átkelőhelyeket stb.⁵⁵

Az északnyugat-indiai Ábhíradésa a Kathiávár-félszigetre lokalizálható és tudjuk, hogy már az ókorban fontos kikötővárosai voltak. A Mahábhárata⁵⁶ idejétől kezdve az *ábhíra* szó olyan embereket is jelöl, akik az állattenyésztő életmóddal szemben, a kereskedelmet, tengerrel kapcsolatos elfoglaltságokat választották. Az orthodox védikus irodalom őket nevezi *mléccsha vrátjas*nak,⁵⁷ azaz a védikus tanokon nyelvileg és rituálisan is kívülállóknak, tehát itt valószínűleg harappái, proto-dravida népekről beszélhetünk. Egy másik, szintén északnyugat-indiai földrajzi név, a Szauvíra/Szovíra a Mahábháratában pedig az Indus szomszédságában található népcsoport lakhelyére utal, mely terület elviekben képes volt a külföldi kereskedőhajók fogadására, mindamellett Szovíra nevét megtaláljuk a buddhista dzsátaka-irodalom által említett korabeli híres, nyugat-indiai kikötők között Szuppáraka és Bharukacsha mellett. Korai jelentékeny kereskedővárosról⁵⁸ beszélhetünk Patala és

⁵¹ Uo. 21.

⁵² Uo.

⁵³ Az *Arthasásztra* tkp. „a politika tankönyve”, mely a hagyomány szerint I. Csandragupta Maurja (Kr.e. 317-285) főminiszterének nevéhez, Kautiljához (más szövegekben Csánakja, Visnugupta) köthető. ÓITSz 70.

⁵⁴ CHAKRAVARTI 2007. 21.

⁵⁵ ÓITSz 73-74.

⁵⁶ A *महाभारतयुद्धम्*, azaz a *Bharaták nagy háborúja* a hindu kultúra egy jelentős gyökerét képező, a hagyomány szerint a 4. században Vjasza által diktált és Ganésa által lejegyzett eposz, melynek középpontjában a hagyományosan Kr.e. 3102. évben lezajlott kuruksétra csata és a Bharata-fiak rivalizálása áll. A Mahábhárata ideje ehelyütt nem a lejegyzéstől számított időszakot jelöli, hanem a történet magvának időszakát, amely alatt valószínűleg a Kr.e. 9-8. századokat érthetjük.

⁵⁷ *म्लेच्छ* – barbár, nem-árja, idegen, kaszton kívüli, bűnös; *व्रात्य* – kaszton kívüli, vagy kasztját elvesztő, aljas, hitvány ember. Forrás: MONIER WILLIAMS SANSKRIT-ENGLISH DICTIONARY – <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/>

⁵⁸ A legfontosabb Indus-völgyi kikötőről ír WILHELM 2008. 7.: „Lothal, tengeri kikötőként a Sabarmati (Szábarmati) egyik ága közelében helyezkedett el a Cambay-öbölben. Valószínűleg halászfaluként kezdte, majd az Indus Civilizáció hatására emelkedett talán a legfontosabb kereskedelmi kikötővé, melynek közvetítésével a Harappa Kultúra birodalma Mezopotámiával is kereskedett. A kereskedelem mellett fontos volt itt az ipari tevékenység is, melyről az előkerült leletek tanúskodnak, mint az elefántcsontból készült tárgyak, pamutárúk, fegyverek (pl. török, lándzsahegyek stb.). A kikötőváros i.e. 2000 környékén jelentőségét veszítette, miután áradások sújtották és részben elpusztult. Azután i.e. 1900 táján egy újabb árhullám bevégezte a rombolást.”

Barbaricum esetében.⁵⁹ A proto-dravidák távolsági kereskedelmének indikátorai lehetnek az Ószövetség héber textusában⁶⁰ található dravida eredetű szavak,⁶¹ Indus-völgyi pecsétlők és árucikkek pedig Mezopotámiába, ill. a bronz-kori Krétára is eljutottak, utóbbi kapcsán ismert leleteknek számítanak az Indus-völgyi gyöngyök és a lineáris B táblákon megjelenő *sa-sa-me* (szezám) és *ka-da-mi-no* (kardamom) szavak. Ehelyütt fontos utalni a második évezred elejétől lakott gudzsaráti Bet Dwarka szigetén végzett ásatásokra és a sziget közelében talált római hajóroncsra, mely a Római Birodalomtól 5000 km távolságra süllyedt el, campaniai amphorákat és ólom *ingotokat* (öntvény, öntecs) szállított.⁶² Bet Dwarka korai lakosai között főként Nágésvara felől érkező késő-harappái lakosságot találunk, akik hozzávetőlegesen már a Kr.e. 17. században megalapították itteni településüket,⁶³ ez is jól mutatja, hogy a harappái (dravida) népek sok esetben a tengeri foglalkozások (halászat, tengeri kereskedelem) lehetőségeit keresték. Az északnyugat-indiai partvidék az árja beáramlást követően is nagyrészt dravida maradt, és bár az Indus-kultúra kora lehanyatlott, az általuk kiépített kereskedelmi kapcsolatok és a létrehozott kolóniák még jó ideig fennmaradtak.⁶⁴ Láthattuk tehát, hogy a tengeri kereskedelem eredendően a dravida népek tevékenysége volt és még hosszú ideig az is maradt, melynek ókori zenitjét (Kr.u. 1-3. századok) kutatásunk tárgyköre jelenti, amikor is az Arab-tengeren a mediterrán és közel-keleti kereskedők tevékenysége emelkedik ki, a tamil kereskedőké pedig a Bengáli-öbölre és azon túlra összpontosul.

Az előzőekben rámutattam, miként vándoroltak a dravida népek Dél-Indiába, bemutattam a dravidák kereskedő múltját és már részint arra is rámutattam, hogyan emelkedett ki Dél-India három nagy királysága a Kr.e. 4-3. századokra. Látjuk, hogy a dravidák Dél-Indiában *de facto* is képesek voltak hasznosítani az Arab-tenger – Bengáli-öböl – Indiai-óceán alakította tengeri-kereskedelmi spektrumot és ehhez már bizonyos mértékű technológiai háttérük is volt. Ám ahhoz, hogy a térséggel folytatott rendszeres és intenzív kereskedelem jöjjön létre,

⁵⁹ PRASAD 1990. 81.

⁶⁰ Legfontosabb szövegrészek: 1Kir: 9:26-28, 10:21, 10:10; 2 Krón: 9:21, 8:17-18, 9:1-12.

⁶¹ Az *almug/algum* fa (szantál) megnevezés eredetileg – az indoárják által is átvett (*valguh/valgukah*) – tamil-malajálam *aragu*, vagy *alagu/alaku* szóból származik, melynek jelentése: szépség, boldogság, tökély; ez pedig tökéletes párhuzamban áll az indek állatokat, növényeket pozitív v. negatív viselkedése, jellege, hatása, külleme következtében elnevező szokásrendszerével. PUSKÁS 1998a, 104-111. A pávára (*thukkiyīm*), elefántcsontra (*šenhabbīm*), majomra (*kapi*) használt héber szavaknak is indiai (többnyire dravida szubsztrátumú) eredete van. PUSKÁS 1998b, 11. Mindezek mellett a héberben a rizsre használt fogalmak szintén dravida eredetűek (*orez* – hántolt rizs); a zsidók talán Babilóniában ismerhették meg a főtt rizst (*minnūth*), együtt más áruk dravida nevével (*būš* - *būtš* – pamut). PUSKÁS 1998a, 114. Nathan Katz megjegyzi, hogy a papi forrásokhoz sorolható *Kivonulás Könyvében* a fahéj, smaragd, zafír és topáz héber fogalmaknak, ill. Ezékiel és Ézsaiás könyveiben a kárminra, szederfára, pamutra, különféle fűszerekre, tésztára, rizsre használt terminusoknak mind indiai (dravida/indoárja) eredete van. KATZ 1999. 13-15.

⁶² McLAUGHLIN 2010. 19-20.

⁶³ GAUR – SUNDARESH 2003. 65.

⁶⁴ PUSKÁS 1998b. 156.

szükség volt a Föld valamely pontján a Dél-India által megtermelt / kitermelt, ill. Dél-Indián keresztül beszerezhető javakra irányuló fizetőképes kereslet kialakulására. Ez illetően módon a római *principátus* kora előtt nem valósulhatott meg. A Római Birodalom intenzív, államilag ellenőrzött keleti kereskedelmének⁶⁵ kiépüléséhez éppúgy szükség volt a korábbi időszakok (Seleukida—Ptolemaida) kereskedőinek tevékenységére, mint a technológiai innovációk kifejlesztésére, a Római Birodalom multikulturális társadalmára és bizonyos fizetőképes társadalmi rétegek exkluzív igényeire, az infrastrukturális keretek kiépítésére, kereskedelmi utak fenntartásának, biztosításának megszervezésére stb. Ilyen szintű kereskedelem létrehozására, amely az áruforgalmat a Földközi-tengertől Kínáig rendszeressé és megbízhatóvá tette a rómaiak előtt nincs példa. Ha egészen konkretizálni akarjuk, akkor szükséges hozzátenni, hogy ennek a világkereskedelmi rendszernek az augustusi *Pax Romana* nyújtott megfelelően stabil társadalmi-gazdasági platformot,⁶⁶ így a Birodalmon belüli békés viszonyok közepette lehetőség nyílt az *oikumenét* behálózó kereskedelmi rendszer létrehozására, mely mind a Birodalomnak, mind az abban tevékeny szerepet vállalóknak nagy haszonnal kecsegtetett.

Ahhoz, hogy a Dél-Indiával folytatott kereskedelem fellendüljön, és hogy a terület kereskedelem-stratégiai fontosságúvá lépjen elő nem csak a fizetőképes keresletre, a technológiai fejlesztésekre, a monszun-szelek felismerésére (kyzikosi Eudoxos, majd Hyppalos)⁶⁷ és az organikus, jól működő kereskedelmi rendszerre volt szükség, hanem arra is, hogy a mesés India valóban szuggesztívvé váljon az antik történetírók munkáin keresztül.⁶⁸ Ekkorra már a római közvéleménynek általános képzettársításai lehettek India kapcsán: elérhetetlen, drágakövekben gazdag, mesebeli ország, így India partjainak elérése a Római Birodalom számára minden bizonnyal propagandisztikus céloknak is megfeleltethető, épp úgy, mint Augustus esetében az ismeretlen Arábiába indított expedíció propagandaértéke, szemben annak katonai kudarcával.⁶⁹ Mindezek kiegészülve a kereskedelmi út hosszúságával és veszélyességével indokolhatják az Indiából érkező áruk magas árát, de egyben – exkluzív természetük végett – azok felvásárlásának állandó igényét. A rómaiak a kibontakozó keleti

⁶⁵ Dolgozatomban e kereskedelmi útvonalat (Vörös-tenger – Dél-Arábia – India / Kelet-Afrika) csak vázlatosan van lehetőségem tárgyalni. Részletkérdéseit illetően bővebb információt nyújt: TOMBER 2008; SZÉKELY 2008.

⁶⁶ PUSKÁS 1998b, 66.

⁶⁷ Ld. JAIRAZBHOY 1963. 114-115.

⁶⁸ A teljesség igénye nélkül, Indiáról változó mértékben beszámol: Aelianus, Ammianus Marcellinus, Appianus, Arrianus, Cassius Dio, Clemens Alexandrinus, Cosmas Indicopleustes, Curtius Rufus, Diön Chrysostomos, Eusebios, Florus, Hérodotos, Iustinus, Kedrénos, Megasthenész, Phylarchos, Strabón, Diodóros, Hégésandros, Polybios, a *Periplus Maris Erythraei* szerzője, Philostratos, Plinius, Plutarchos, Pomponius Mela, Pausanias, Solinus.

⁶⁹ SZÉKELY 2008. 161.

kereskedelem kapcsán szembesültek azzal, hogy a tamil kereskedők által a Bengáli-öböl és azon túl fekvő dél-kelet ázsiai területek árucikkei is elérhetővé váltak,⁷⁰ így a rendszer ténylegesen is *világkereskedelmi rendszerré* alakult, melynek egyaránt fontos eleme volt, hogy a tamil kereskedők követői személyesen is ellátogattak a Birodalomba, így biztosítva a kereskedelmi kapcsolatok fennállását és intenzitását.⁷¹ A tágabb értelemben vett római társadalom életmódja ezzel együtt fokozatosan kiegészült és szétszakíthatatlanul egybeforrt az Indiából származó fűszerekkel és gyógyászati termékekkel, melyek széles körben elterjedve emelték India stratégiai fontosságát, Dél-India pedig a keleti távolsági kereskedelem, a világkereskedelmi rendszer keleti centrumterületévé vált.

Az Arab-tenger kereskedelem-története és ennek útvonalai egy olyan világot tárnak elénk, amellyel kapcsolatban óhatatlanul új szemléletre van szükség, ti. a terület kommerciális kapcsolatai összekötötték Egyiptomot, az arab területeket, Kelet-Afrikát, a Perzsa-öbölt, Indiát, Srí Lankát és a Távolsági-Keletet. Ezek a tengeri kikötők az egyes területek speciális termékeinek gyűjtőhelyei voltak, ugyanígy a beérkező áruk elosztó központjai, így a kapcsolatok tovább bővülnek a Mediterráneummal, Mezopotámiával, Tibettel, Burmával, Belső-Ázsiával, India belső területeivel, Kínával. Az így felrajzolható kereskedelmi hálózat évezredek át közvetítette az árucikkeket és indirekt módon az egyes népek kultúráját, hagyományait, szokásait, így véleményem szerint az ókortudománynak ezzel a térséggel, mint *második Mediterráneummal* kell számolnia, amely önálló aktivitása mellett, mindenkor

⁷⁰ A beérkező mediterrán hajók nem voltak alkalmasak arra, hogy átkeljenek a mai Dhanuskodinál kezdődő, Indiát Srí Lankától elválasztó zátonyos átjárón, így arra következtethetünk, hogy a kelet-indiai kikötőkkel, Mannar-, és Bengáli-öblökkel, ill. a távol-keleti területekkel (Csattigara, Chrysé, Kína stb.) folytatott kereskedelmet már a tamil kereskedők irányították. SZÉKELY 2008. 41. A délkelet-indiai Arikamedu ez esetben egy olyan kikötő volt, amely India belső útvonalain keresztül a római importcikkeket, a Bengáli-öblön keresztül pedig a számukra nem is annyira távoli Távolsági-Kelet árucikkeit is elérhette. Mindezek ismeretében láthatunk rá elsőként Muziris és Nelkynda valódi jelentőségére, melyek az Arab-tenger termékeinek piaca és a távol-keleti kincsek elosztói voltak és melyeket a rómaiak közvetlenül elérhettek.

⁷¹ A keresztény időszámítás kezdeteit megelőző évtizedekben már nem csak a rómaiak érték el Dél-India partjait, de a *dél-indiai királyságok követői* is megérkeztek a Mediterráneum területére. A jávana kereskedők Dél-Indiában a legkorábbi kapcsolatokat a Cséra királyság területén alakították ki, melyre válaszul a Pándija királyok követői drága ajándékain keresztül megpróbálták a rómaiakat a velük történő kereskedelemre is buzdítani, kiiktatva ezzel a Csérák kezdeti monopol státuszát. A Pándiják követői a hagyomány szerint négy évig tartó kalandos utazás után végül egy szárazföldi úton érték el a Római Birodalom határait, erről a követjárásról pedig Strabón is tudomást szerzett, ti. megemlíti *Pandion* királyát, aki tisztelete jeléül különféle drága ajándékokat hozott Augustus Caesarnak. Az ajándékok között a Mannar-öbölből származó gyöngyök is voltak, mely – a gyöngyök iránti nagy keresletre való tekintettel – a rómaiakat végképp arra ösztönözte, hogy a Pándijákkal is kiépítsék kereskedelmi kapcsolataikat. Florus megemlíti a Pándija követek érkezését, éppúgy, mint azokat, akiket *Seresnek* nevez, ezek kétségkívül a Csérák voltak. Feltételezhető, hogy a Csólák is elküldték követeket Rómába, így az is lehetséges, hogy Augustus Kr.u. 11-ben bemutatott tigrisei a – tigrist, mint dinasztikus jelképet használó – Csóla uralkodó ajándékai voltak. A dél-ind követek Rómába érkezését követően, ajándékaikat elfogadva egyúttal le is helyezték az alapjait a kereskedelmi együttműködéseknek. MCLAUGHLIN 2010. 115-117. Bővebb információt nyújt: JAIRAZBHOY 1963. 110-113.

kiszolgált a Közel-Keleten, ill. a Földközi-tenger térségében felmerülő és működése által kielégíthető exkluzív igényeket.

3. Jávana kereskedők Dél-Indiában a *Maduraittamizs Szangam* antológiáinak szemével

A tamil irodalom India egyik legfontosabb és leggazdagabb kulturális öröksége, melynek fejlődése egyedülálló a dravida irodalmak között, hiszen önállóan, a szanszkrit irodalom hatásától függetlenül jött létre. Ez a tamil nyelvű, dravida eredetű kultúra gyökeresen eltér az ind eredetű, szanszkrit nyelvű kultúrától, mellyel némelyek többnyire Indiát azonosítják, pedig a sajátosan indiai kultúra ezek kölcsönhatásából alakult ki és kölcsönzött elemeit egyiknél is, másiknál is felfedezhetjük már a legkorábbi szövegek vizsgálata során is.⁷²

A Kr.e. 3. – Kr.u. 3. századokra vonatkozólag bőséges direkt-indirekt történeti adatokat szolgáltató, addig szóban hagyományozott tamil irodalmi alkotásokból a Kr.u. 4-5. századokban állították össze az első antológiákat, melyeket a 8. század során néhány későbbi művel kiegészítve két nagyobb gyűjteménybe (*Ettutohai* és *Pattuppáttu*) rendeztek. Mindezek – kiegészítve az 5. századtól ind hatásra megjelenő *mahákávja*⁷³ alkotásokkal – olyan történeti adalékokat hagytak ránk, melyek a nyugati jávana kereskedők dél-indiai jelenlétére nézve kiemelt jelentőséggel bírnak.

A dél-ind emberek életében fontos a ciklikusság: a száraz és esős évszakok váltakozása éppúgy, mint az azokhoz időzített hatalmas kereskedő flották érkezése Nyugatról. Nem nehéz elképzelni, ahogyan gyermekek és felnőttek a tengerpartra szaladnak és feszülten figyelik az idegen nyelvű *jávanák* hatalmas hajóinak közeledését; kíváncsian és érdeklődve, vajon mit szállíthatnak, miért jöttek, meddig maradnak. A tamil források perspektívája ebben a társadalmi attitűdben gyökeredzik, és ebből bontakoznak ki azok az adataink is, melyek kutatásaink során alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a dravido-mediterrán kereskedelmet más, új megvilágításba helyezzék. A Szangam irodalom szövegeiben Zvelebil tíz utalást⁷⁴ említ, melyek a jávana kereskedőkről közölnek információkat, ez azonban kiegészítendő a *mahákávják* releváns adalékaival,⁷⁵ Seland pedig kiegészíti még ötven, a kereskedelemre

⁷² MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 9.

⁷³ Tamil: *perungáppijam* – műeposz

⁷⁴ A Szangam szövegekben előforduló tíz említett utalás a következő: *Mullaipáttu* 61-66; *Perumbánátruppada* 316-318; *Paditruppáttu* II. pádiham v. 4-10; *Ahanánúru* 57, 149; *Nedunalvádai* 31-35; *Puranámúru* 56, 353. *Zvelebil* 1973. 117. Ezt szükséges kiegészíteni a további szöveghelyek vizsgálatával: *Silappadiharam* V, 8-10, XIV, 66-67, XXVIII, 141, XXIX, 25; *Nedunalvádai* 31-35; *Maniméhalai* I, 45, XIX, 107; *Perungadai* I, 17, 175, 38, 233, III, 4, 8, 5, 48, 16, 22, 213; *Dzsívakacsintámani* I, 107, 557. *Zvelebil* 1956. 401.

⁷⁵ ZVELEBIL 1973. 117.

vonatkozó szövegrésszel.⁷⁶ A következőkben a fontosabb utalásokat áttekintve megkísérlem körüljárni a kérdéskört: mit tudunk a görög-római kereskedők dél-indiai jelenlétéről fókuszpontba helyezve néhány kevésbé vizsgált szempontot.

Zvelebil felhívja a figyelmünket, hogy e korai tamil források esetén nem kell félnünk a túlzásoktól és bátran bízhatunk az adatok valószerűségében,⁷⁷ ti. az ótamil irodalomra jellemző, hogy az telis-tele van „élénk, leíró realizmussal”.⁷⁸ A Szangam költemények összeállítása különböző foglalkozásokat űző (kereskedők, fazekasok, ácsok stb.) személyek, ill. különböző társadalmi csoportok (pl. hercegek, vezérek, parasztok) által történhetett, ezeket a szövegeket pedig hosszú időn keresztül újra és újra lemásolták, megőrizve az utókornak.⁷⁹

Fontosnak tartom a részletesebb elemzés előtt megvizsgálni a *jávana* terminus eredetét, továbbá a rendszeres, lukratív indo-római kereskedelem kialakulásának fontosabb előfeltételeit.

A *jávana* kifejezés Indiában a külföldről érkező barbár népeket jelölte. A *jávana* szó visszavezethető az *ión* terminusra, ám nem közvetlenül az ógörög szóalakon, hanem az Akhaimenidák – az ógörög, digamma nélküli 'Iaoneç szóból történő – átvételén alapul, mely során a görögöket *yaunának* nevezték. Ez a *yauna* került át a prákrit nyelvbe, mint *jóna*, majd ez szanszkritizálódott tovább *javanává*,⁸⁰ melyből a tamil *jávana* kifejezés is eredeztethető.⁸¹ Egyetérthetünk Ray véleményével, aki a Krisztus születése körüli időktől differenciál *észak-nyugat indiai* és *nyugat-indiai jávanákat*, akik valóban görögök (*indo-görögök*) voltak (Baktria⁸²),⁸³ a *Szátaváhana királyság kereskedőit*, illetve *dél-indiai jávanákat*, akik a Római Birodalom keleti részéből érkező kereskedők lehettek, jól lehet ők is beszélhettek görög nyelvet. Az arabok és nyugat-ázsiai népek *jávanaként* történő említését csak a 4. századoktól tapasztaljuk.⁸⁴

Azt megállapíthatjuk, hogy főként a Ptolemaida—Seleukida- érától vette kezdetét annak a rendszernek a fokozatos kiépülése, melyet legegyszerűbben 'világkereskedelmi rendszerként' jellemezhetünk. Természetesen még nem beszélhetünk valódi rendszerességről, de a rómaiak

⁷⁶ SELAND 2006. 45.; SELAND 2007. 71.

⁷⁷ A költők műveinek hármas funkciója volt: hírközlés, hagyományörzés és tanítás. Látjuk, hogy költők és táncosok a tamil királyságokban szinte mindenhol jelen voltak, így voltak: vándorköltők (*pánar*), énekesek, táncosok (*kúttar*), hadi dalnokok (*porunar*), hírnökök (*ahavunar*), az udvar állandó tagja volt a *poeta doctus* (*pulavar*) és különösen népszerűek voltak a táncosnők (*viralijar*). MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 10-11.

⁷⁸ ZVELEBIL 1956. 401.

⁷⁹ TOMBER 2008. 26.

⁸⁰ TÓTTÖSY 1956. 70.

⁸¹ TOMBER 2008. 27.

⁸² A baktriai görögök története dolgozatom tárgykörén kívül esik, így ehelyütt nincs alkalmam részletesebb vizsgálat alá vetni. Bővebben ld. TARN 1951.

⁸³ RAY 1995. 80.

⁸⁴ TOMBER 2008. 27.

által nagy volumenűvé váló keleti kereskedelem alapköveit már az említett korszakok uralkodói, kereskedői letették; így a fontosabb Vörös-tengeri kikötő alapítások esetében is Ptolemaida szerepvállalásról beszélhetünk. Azt is tudjuk, hogy a Kr.e. 2. század végén kyzikosi Eudoxos egy vörös-tengeri indiai hajótörött segítségével hajózott Indiába.⁸⁵ Hagyományosan innen és valamivel később Hyppalostól (monszun szelek felismerése) kezdve beszélhetünk a rendszeres indiai kereskedelem kezdeteiről. A római keleti kereskedelemnél fontos megemlíteni, hogy a rómaiak igyekeztek kihasználni a multikulturális birodalom nyújtotta előnyöket, így könnyedén fogadták be az egyes népek technológiai, kulturális, kommerciális ismereteit (legnagyobb hatású a Mediterraneumban természetesen a görög kultúra – elterjedése a Kr.e. 8-2. századokban); érdemük sokszor nem az új felfedezésekben, hanem a régiek rendszerbe foglalásában és tökéletesítésében rejlik. Ennek eklatáns példája a kereskedelem, mely gyakorlatilag több etnikum differenciált részfeladataiból felépülő egész, így pl. a keleti tengeri kereskedelmi irányító szerepet az alexandriai görög és zsidó kereskedők töltötték be, a hajók legénysége görögökből és szírekből állt, a karavánkereskedelem a palmyraiak 'monopóliuma' volt, a Vörös-tengeri kereskedelem arabok (*nabataeusok*) és indiaiak (tamilok és Malabár-partról származók)⁸⁶ is részt vettek (tehát birodalmi polgárjoggal nem rendelkezők is) stb.⁸⁷ Az indo-római kereskedelem virágkora a Kr.u. 1-3. századokra tehető, melyet Muziris⁸⁸ ásatásának leletei is alátámasztanak. 2011-ben sor került a *Kerala Council for Historical Research* (KCHR) és az *Archeology Survey of India* (ASI) által végzett feltárás 5. ásatási szezonjára, mely során több fontos lelet is napvilágot látott. Az ásatások azt mutatják, hogy a Kr.u. 5-16. századi rétegekben már megszűnnek a nagymérvű kapcsolatokra utaló konkrét tárgyi leletek, leszámítva a középkori tetőcserepeket, ez pedig arra enged következtetni, hogy Pattanam, mint kereskedőtelepülés a 'muzirisi virágkor' után fokozatosan elveszítette korai jelentőségét, melynek okai talán a természeti katasztrófákban, a kereskedelmi tevékenységek számának csökkenésében, a térség politikai instabilitásában keresendők.⁸⁹ Az egyéb régészeti leletek és a római *jávana* kereskedőkre vonatkoztatható legfontosabb ótamil szövegrészek is a Kr.u. 1-3. századokra mutatnak.

⁸⁵ NÉMETH 1992. 5-6; 49-51.

⁸⁶ A Kr.u. 9. századig a Malabár-parton beszélt többségi dravida nyelv nyugati tamil nyelvjárásnak számított. Csak a 9. században önállósodott, mint malajálam nyelv, melyben erőteljes szanszkrit hatást mutathatunk ki.

⁸⁷ SZÉKELY 2008. 45-48.

⁸⁸ Dél-indiai, Malabár- parti, a Perijár-folyó deltájában található ókori kereskedőváros, valószínűleg a mai Pattanam (Kodungallur – Észak Paravúr régió) településen és környékén volt megtalálható. CHERIAN 2008. 5.

⁸⁹ PATTANAM EXCAVATIONS. 2.

Az első és legkorábbi *jávanákra* vonatkozó ótamil szövegrészletet a *Puranánúruban* (50.) olvashatjuk, melyben a jávanák által exportált hideg, illatos borral (*téral*) találkozhatunk.⁹⁰ A tamil szövegben a hideg, (*tan*) illatos (*kamal*) *téral*, valójában jelenthetne tiszta esszenciát, mézet, vagy pálmabort (gyakoribb kifejezés rá a *kal*), de már Zvelebilnek is világos volt, hogy a görög-latin szerzők borkereskedelemről szóló szövegei és az arikamedui (és gudzsarati) ásatásokon talált nagy mennyiségű, Kr.u. 79 utáni borszállító amphorák a dél-indiai bor-importra világítanak rá.⁹¹ Ezt kiegészítendő, hogy azóta az Arab-tenger partvidékén több helyütt is találtak borszállító amphorákat, melyeknek nagy része campaniai borokat tartalmazhatott, tehát ez egy közismert és kedvelt bor-típusnak számított a korban.⁹² A bor indiai importja és a szeszes italok fogyasztása elgondolkodtató kérdés, hiszen a vallásos hindu társadalom többnyire a mai napig tartózkodik a bódító italok fogyasztásától. Már Strabón (15.1.53.) is azt írja az indiaiakról, hogy „szeszes italokat nem isznak, csak az áldozatok alkalmával...”⁹³ és látjuk, hogy a hinduizmus irataiban általában negatív megítélés alá esik a borfogyasztás: *Oh, király, Dváraká városában élő barátainkról és rokonainkról kérdeztél. Elmondom hát neked, hogy mindannyiukra lesújtott a bráhma ná átká. Mindannyian megrészegedtek az erjesztett rizsből készült bortól, s botokkal támadtak egymásra, még csak fel sem ismerve a másikat. Most négy vagy öt kivételével mind meghaltak és eltávoztak.*⁹⁴ Diodóros azt állítja (2.38.5.), hogy Dionysos ismertette meg Indiával a bort „és más dolgokat, ami az életben hasznos.”⁹⁵ A delphoi Hégésandros szerint (Müller FHG Frg. 43.) Binduszára levelet írt Antiochosnak, hogy *aszút*, fűgét és egy bölcsét kíván megvásárolni.⁹⁶ Azt látjuk, hogy míg a közvélekedés és a bráhma ná papság elítéli a szeszes italok fogyasztását, így például a Mánavadharma sásztra (Manu törvénykönyve) a részegeskedést a vágyból született bűnök „tízes seregéhez” sorolja (VII. 47.),⁹⁷ addig a társadalom egyes rétegeinek gyakori szokásai közé tartozott a szeszes italok fogyasztása, így a Milindapanyhában (330-331. v.) az ideális város leírásánál a kocsmáros foglalkozás is előkerül.⁹⁸ A Kámaszútra (Kr.e. 3. század) az *elegá ns emberek életmódjának* jellemzésekor (5.17.2.) a társas ivászatokról ír, ahol a kurtizánok együtt a társasággal mézsört (*madhu*), *mairéját* (pálinka, amely az *odina pinnata*

⁹⁰ ZVELEBIL 1956. 402.

⁹¹ ZVELEBIL 1956. 402.

⁹² TOMBER 2008. 155-160.

⁹³ ÓITSZ 62.

⁹⁴ SRÍ. BHÁG. I. 15.22-23

⁹⁵ ÓITSZ 66.

⁹⁶ Uo. 83.

⁹⁷ Uo. 100.

⁹⁸ Uo. 90-91.

kérgéből készül melasz, hosszúbors, szerecsendió, bételdió és szegfűszeg hozzáadásával)⁹⁹, pálinkát és likőrt fogyasztanak,¹⁰⁰ a feleség gazdasági teendői (5.17.3) közé sorolja a pálinkás korsók és gyümölcslikőrös korsók tárolását és kezelését.¹⁰¹ Fa-Hszen a Kr.u. 5. században jegyzi fel, hogy a ksatriják szőlőből és cukornádból készült szeszes italt, a vaisják égetett szeszt, a buddhista szerzetesek és a bráhmanák szőlőből és cukornádból készült szörpöt és tejterméket fogyasztanak, az alsó kasztbélielnél azonban nem említ megkülönböztető italt.¹⁰² A kínai buddhista szerzetes Hsüan Cang a 7. században kasmíri szőlőről beszél, ami azt mutatja, hogy India bizonyos területein a környezeti körülmények is adottak voltak bor előállításához.¹⁰³ Tehát megállapíthatjuk, hogy a társadalom fogyasztott bizonyos szeszes italokat, ám a hindu közvélekedés többnyire elítélte a lerészegedést. Láthatjuk, hogy az alkohol fogyasztásának megítélése is változó, de igazat adhatunk Menonnak, aki az erjesztett italok és párlatok indiai fogyasztását széleskörű szokásként jellemzi,¹⁰⁴ *par excellence* ha figyelembe vesszük Curtius Rufus egyik megjegyzését (Hist. Alexandri Magni Macedonis 8.9.30), miszerint *ab isdem vinum ministratur, cuius omnibus Indis largus est usus*.¹⁰⁵ Azt is fontos leszögezni, hogy a borfogyasztás többnyire a városi elithez kötődött,¹⁰⁶ továbbá a társadalmi helyzet jelentőségét hangsúlyozza Karttunen.¹⁰⁷ A kiváló minőségű itália, syriai és laodiceai borokat Dressel 2-4 amphorákban szállították,¹⁰⁸ melyeknek ára valószínűleg státuszszimbólum rangjára emelte a borfogyasztást Indiában,¹⁰⁹ csak az igazán gazdagok vásárolhatták, ill. az időszakosan, vagy hosszabb időre is megtelepedett jávanák, mely kérdéskör a későbbiekben még részletezésre kerül. Fontos még megemlíteni, hogy a Nikanór-archívum a legfontosabb exportcikkek között említi a bort, ami a felvázolt adathálóval együtt alátámasztja Plinius vélekedését, ti. Campania (és a Mediterraneum – megjegyzés általam) borai az egész világon ismertek.¹¹⁰

⁹⁹ Uo. 118.

¹⁰⁰ Uo. 118.

¹⁰¹ Uo. 119.

¹⁰² ROSTA 2001. 16.

¹⁰³ TOMBER 2008. 149.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ CURTIUS RUFUS, *Historiae Alexandri Magni* (szerk. Edmund Hedicke) –

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Curt.+8.9.30.&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0536>

¹⁰⁶ TOMBER 2008. 150.

¹⁰⁷ KARTTUNEN 1989. 209.

¹⁰⁸ Indiában találtak továbbá Dressel 6 (olivaolaj szállítása), Dressel 20 (Baeticából származó olivaolaj szállítása), és Dressel 7-8 (*garum* szállítása) amphorákat. Az olaj és a *garum* szállítása kisebb mértékű lehetett, valószínűleg a kikötővárosok közelében letelepedett rómaiak ellátását szolgálták. SZÉKELY 2008. 92.

¹⁰⁹ RUFFING 1999. 64.

¹¹⁰ SZÉKELY 2008. 91.

A *Periplus Maris Erythraei*,¹¹¹ amely Tamílföldet *Damiricaként* külön megemlíti,¹¹² a bor-export indiai végállomásai közt említi: Barygazát (36.), Barbarikét (39.), Ozonét (49.), Bakarét, Muzirist és Tyndist (56.). Rövid áttekintést követően pillantsunk újra Dél-Indiára, hogy megvizsgálhassuk a beérkező mediterrán borok létjogosultságát. A Szangam irodalom szövegeiből Tamílföldön egy, az ind eredetű kultúrától gyökeresen eltérő kultúra sejlik fel előttünk, melyben úgy tűnik a borfogyasztás kevésbé számított tabunak, mint India északabbi területein. Sőt, az alkohol fogyasztása általánosan elterjedt lehetett, a háztartásokban, a királyi udvarokban, a költők, táncosok, énekesek körében egyaránt jelenlévő szokás.¹¹³ Jellemzően pálmabort, pálmalikört, pinar fából sajtolt bort ill. rizsbort fogyasztottak.¹¹⁴ A *Pattinappálaiban* olvassuk, hogy „számosan betérnek a lobogós házakba, melyekben a pálmabort poharakba mérik”,¹¹⁵ a *Kurindzsipáttuban* feledi dolgát a *pálmaborát kortyoló, kedvre gyűlt csősz*,¹¹⁶ a *Nedunalvádaiban* pedig *lecsüngő, laza ruhájú, messziről jött idegenekről* hallunk, akik *méhek körbedongta pálmabornál mulatnak, patakozó permettel nem törődve napnyugtig, mikor is hőn vágyott házaikba megtérnek*,¹¹⁷ ez alatt Ray szerint egyértelműen a részeges, egész éjjel az utcákon járkáló jávanákat érthetjük.¹¹⁸ A *Maduraikándzsi* szintén telis-tele van utalással a pálmabor, pálmalikör fogyasztására.¹¹⁹ Látjuk tehát, hogy a borfogyasztás elterjedt szokás volt a tamilok körében, így a Római Birodalomból exportált különleges borokat szívesen fogyaszthatták Dél-Indiában, és tudjuk azt is, hogy a malabár-parti elefántvadász indiaiak elefántagyarat cseréltek a *jávanák* által hozott borokra (!),¹²⁰ máshol pedig a csillogó karperecű tamil asszonyokat látjuk, akik díszes, arany serlegeikbe öntik a fenséges *jávana* hajók által szállított bort (56. 18-21).¹²¹ A nagy értékű elefántagyar, mint ellenérték, illetve az arany serlegekből ivó, csillogó karperecű

¹¹¹ A *Periplus Maris Erythraei* tkp. egy tengerészeti *itinerarium*, melynek egy, a Kr.u. 1. sz. közepén alkotó ismeretlen görög tengerész a szerzője. A cím a *Vörös-tenger körülhajózását* jelöli, ám ez nem pontosan fedí valódi jelentőségét, ti. unikális forrásértéke van az ókori keleti kereskedelemre, a nyugat-indiai kikötővárosokra, az importált és exportált áruk katalógusaira nézve. A historiográfiai perspektíva nyilvánvalóan a római történetírásban gyökeredzik, mégis a fellendülő arab-tengeri kereskedelem és az ókori világkereskedelmi rendszer történetének egyedülállóan részletes munkája, mellyel kapcsolatban egyetértünk Sunil Guptával: „*the periplus as an Indian ocean document.*” GUPTA 2008. 5.

¹¹² JAIRAZBHOY 1983. 116.

¹¹³ Szeszies italok készítéséről, fogyasztásáról tanúskodnak az alábbi szöveghelyek: *Perumbánátruppada* 275 – 282; *Pattinappálai* 106- 115; *Sirubánátruppada* 235-241; *Puranánúru* 114- 115; 212, 232; *Natrinai* 388; *Paditruppáttu* 27; *Ahanánúru* 2.

¹¹⁴ Az alkoholra használt tamíl kifejezések a következők: *mattu, téral, madu, kal, mattam, makizs, arijal, pál, naravu*.

¹¹⁵ Az említett sorokat Puhár kikötőjének jellemzésekor olvashatjuk. MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 121.

¹¹⁶ MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 111.

¹¹⁷ Uo. 99.

¹¹⁸ RAY 1988. 314.

¹¹⁹ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 199-250.

¹²⁰ ÓITSZ 10.

¹²¹ McLAUGHLIN 2010. 51.

hölgyek is arra mutatnak rá, hogy az itáliai bor különösen drágának számított és csak a tehetősebbek engedhették meg maguknak. Elmondhatjuk tehát, hogy a mediterrán borok importjának – a később ott letelepedő nyugati kereskedők igényén kívül – megvolt az indiai bázisa, bár valószínűleg ezen a társadalom tehetősebb rétegeit érthetjük, mindenesetre azt, hogy az indiaiak vallási okokból nem fogyasztottak bódító szereket megcáfolhatjuk, hiszen ez a hozzáállás akkor is és ma is legfeljebb egy – ám nem elhanyagolható – rétegre volt jellemző a sokszínű indiai társadalmaknak.

Zvelebil megemlíti, hogy az előzőekben tárgyalt legrégebbi utalásunk azért is fontos, mert a *jávanák* már itt is mint kereskedők jelennek meg, mellyel párhuzamosan idézi a – *jávanákat* nem említő – tengeri kereskedelem leírását a *Puranánúru* 343. ódájában, melyben az eladott halakat, rizst és borsot a kikötői raktárházakban zsákokba halmozzák, ezeket csónakokban szállítják a Perijár-folyó holtágain, csatornáin, ezekért cserébe az újonnan érkezettek *arany ajándékaikat* szintén csónakokon szállították. Azt is megjegyzi a szöveg, hogy a hegyek és tengerek termékeit (*malaicsáramum kadaltáramum*) itt vegyítve és felhalmozva adják át az érkező kereskedőknek, mindez pedig Musuri¹²² (Muziris) városában történik, amely Kuttuvan fennhatósága alá tartozik,¹²³ és ahol *a pálmabor úgy folyik, mint a víz.*¹²⁴ Utóbbi szövegrész szintén rámutathat arra, hogy a borokra igény volt a dél-ind társadalmakban, de míg az itáliai borok exkluzív, drága áruknak számítottak, addig a pálmabor korlátlan mennyiségben, bárki számára hozzáférhető ital volt.

A következő *jávanákra* vonatkozó információt az *Ahanánúru* 149. strófájában (*Neduntohai*) találjuk, ahol a virágzó Musiri (Muziris) városáról olvasunk, ahová a *jávanák* nagy és

¹²² Muziris dél-indiai, Cséra kikötőváros az ókorban. Nevét rögzítik a Szangam irodalom szövegei, ill. a *Muttupatti* feliratok: Musuri, Musiri, Mujirikkódu alakban. A *Periplus Maris Erythraei* 53. szerint Tyndis és Muziris is Képrobotos királyságában van, mely párhuzamba állítható Pliniusszal, ti. szerinte Muziris királya *Caelebothras*, ami azonos Ptolemaios *Kerobothras*ával (Ptol. 7, 1, 86.) és az Asóka feliratain szereplő *Kéralaputr*ával. Kérdéses, hogy ez esetben uralkodóról, vagy a terület megnevezéséről beszélhetünk –e. A szanszkrit पुत्र: szó első sorban 'fiút', 'valakinek a fiát' jelöli, a legközelebbi párhuzam Pátalíputra város neve, ahol a *putra* jelentheti a 'Pátalik fiait', de esetleg lehet a *Pátaligrám*ából (Pátalifalu) urbanizálódott későbbi *Pátalipuram* (Pátaliváros), tévesen hagyományozott alakja. A *Bignonia Suaveolens* növényt, vagy egy rizs-fajtát jelölő पाटलि, hasonló *Kéralaputra* nevében a 'kéra' szóhoz, mely jelentheti a kókuszpálmát, éppúgy, mint a Cséra dinasztia nevét és ilyen alakban a 'Cséra fiai' megnevezést. Míg Pátalíputra esetében egy városról beszélhetünk, így talán igaz lehet a *Pátaliváros* feloldás, addig Kéralaputra esetében véleményünk szerint ez nem indokolt. A *kérala* szóban felfedezhetjük még a tamil *álam* kifejezést, ami tkp. államot jelent. Ehelyütt ha nem is oldhatom fel véglegesen a kifejezést, úgy gondolom, hogy a kifejezés a Cséra dinasztiára, a királyra és annak örököseire utalhat, ti. a Cséra uralkodó Isten-királyként a legfőbb hatalom volt, a dinasztia őseivel a kontinuos kapcsolat sokkal fontosabb volt, mint Észak-Indiában (ld. 28-29. o.). A tamil területek elnevezéséhez ld. SIVASANKARAN 2010. 1-10.

¹²³ A *Perumbánátruppada* 23.9. közli, hogy *Kuttuvan Kuttanádu* („a tavak országa”) *ura*. Ez valószínűleg a Malabár-part dél-keleti részén, a görög-római szerzők által Cottanarának nevezett területtel azonos. ZVELEBIL 1956. 403.

¹²⁴ Közli ZVELEBIL 1956. 403.

csodálatos hajóikon érkeznek (*jávanar tanda vinai mán nan kalam*), felzavarva ezzel a csodálatos Perijár fehér hullámaival. Aranyat hoznak magukkal (*ponnotu vandu*) és borssal (*karijotu pejárum*) megrakodva térnek vissza.¹²⁵ Ennek kapcsán feltétlenül szükséges szólni három kérdéskörrel: 1.) a jávanák hajóiról, 2.) a Malabár-partra áramló aranyról és a 3.) bors jelentőségéről.

1.) A jávanák nagy, az indiaiak számára csodálatosnak tartott hajókon érkeztek a Malabár-partra. Figyelemreméltó ez annak tükrében, hogy a tamilok részben maguk is nagy múltú tengeri kereskedő népek, így szükséges, hogy a jávanák Indiába érkező hajóiról tegyünk néhány megjegyzést. Azt elsőként fontos leszögezni, hogy a római kereskedelmi flotta évente legalább 120 hajó érkezését jelentette Dél-Indiában, amivel az adott évben 20 testőr és 2000 kereskedő is Indiába utazott. Plinius szerint a vörös-tengeri Berenikéből Muzirisig az út 70 nap volt és a hajók júliusban indultak a Vörös-tengerről, visszafelé pedig a decemberi – januári időszakban hagyták el a dél-indiai kikötőket, így a jávanáknak legalább néhány hónapot Indiában kellett tartózkodniuk. Lehetséges megtelepedésükről a későbbiekben részletesen szövegek. A Dél-Indiába érkező hajók meghatározásakor kiemelt jelentőségű az *Alagankulam*-ban előkerült graffito, amely Casson véleménye szerint egy három-árbócos, római vitorlás kereskedőhajót ábrázol a Kr.u. 1-3. századokból.¹²⁶ Az egyiptomi hajókészítők valószínűleg hasznosították más népek tapasztalatait és a hajók arányait is eszerint határozták meg.¹²⁷ Ezt alátámasztja a *Periplus Maris Erythraei* (36.), melyben Indiából a Perzsa-öbölbe érkező rendszeres szállítmányokról beszél, mely során tikfát, fagerendákat, árbocrudákat, *sasam* és ébenfa rönköket, rezet, tehát a hajókészítéshez is fontos alapanyagokat szállítottak.¹²⁸ A hajóknak a keleti kereskedelemben minimum 75 tonnásnak kellett lenniük, de McLaughlin megjegyzi, hogy a legtöbb tudós szerint a hajók nagy része az 500 tonnát is elérte,¹²⁹ hiszen a hajóknak a legénységet is el kellett szállásolnia, számukra élelmiszert kellett hordoznia.¹³⁰ A mediterrán kereskedőhajókon az utasok és a legénység a hajópadlón aludt ponyva alatt, ám a keleti kereskedelemben ez nem volt lehetséges a zord időjárási viszonyoknak köszönhetően, hiszen a monszun szelek szárnyán utaztak Indiába,¹³¹ így

¹²⁵ Közli ZVELEBIL 1956. 403.

¹²⁶ MAHADEVAN 2003. 155. Továbbá egy másik graffito is előkerült, mely egyes kutatók szerint egyiptomi nőt ábrázol. CSIR.

¹²⁷ McLAUGHLIN 2010. 36.

¹²⁸ ÓITSZ 145-146.

¹²⁹ McLaughlin jegyzeteiben teszi hozzá, hogy a 33 méteres quseir al-qadimi hajótörés roncsai egy 300 tonnás hajótípusra engednek következtetni, amely a PME 57. szerint az említett időszakban és helyen egy kisebb hajótípusnak számított. McLAUGHLIN 2010. 188.

¹³⁰ Uo. 36.

¹³¹ Uo. 37.

minden bizonnyal külön fából ácsolt kabinok álltak rendelkezésre a személyzet számára.¹³² Köztük utaztak azok a testőrök is, akik a kalóztámadásokat voltak hivatottak elhárítani. Róluk ír Philostratos (*Vita Apollonii* 3.35.) ti. a hajókat fegyveres különítménnyel szerelik fel,¹³³ a Vörös-tenger keleti partjain élő kalózok ellen, akik a nyílt tengeren fosztogatják a kereskedőhajókat, továbbá Plinius is ír a tengereket elárasztó kalózokról, akik elleni védelem gyanánt a fedélzeten nagyszámú íjász is utazik Indiába.¹³⁴ Lehetséges, hogy később ők szolgáltak a dél-indiai királyok udvaraiban. A *Tabula Peutingeriana* térképe¹³⁵ jelöli kalózok (*pirate*) jelenlétét a Malabár-partoknál. Plinius szerint a legelőnyösebb Muziris piacvárosa felé hajózni, ezt azonban a nitriasi (Talán Nitrias = Naura?, *PME* 53.) kalózok és a gyér árukészlet miatt szerinte nem igazán volt érdemes érinteni, másrészt a város nehezen közelíthető meg a hajókkal.¹³⁶ Ezzel szemben látjuk, hogy a kalózok ellen a testőrszeméllyel védekeztek, a kikötésre alkalmatlan partok hiányát kisebb hajókra átrakodással és folyami szállítással oldották meg, így Muzirisből a nehézségek ellenére is multikulturális kereskedőváros vált, ahol a Kelet árucikkei könnyen elérhetők voltak. Egy kis kitérőt megengedve (mely utolsó fejezetünkben fontos adalékul szolgál majd) szükséges megemlíteni a Szászánida Birodalom keresztényeit, akiknek aktív tengeri kereskedelmi jelenlétéről több kelet-szír évkönyv is tudósít. A Kr.u. 11. századi arab nyelvű Siirt-krónika említi I. Jazdigird Szászánida uralkodót (Kr.u. 399-421), aki kelet-szíriai katolikusokat küldött azon kalózok tevékenységének megvizsgálására, akik az Indiából és Sri Lankáról visszatérő hajókat fosztogatták, ebből következik, hogy a Perzsa-öböl kereskedő céhei többnyire keresztények voltak, a katolikusoknak pedig előnyös pozíciójuk volt a szerzett ismereteik birtokában. Hasonló információkkal nyilvánvalóan a görög-római kereskedők is rendelkeztek.

Visszatérve a kereskedőhajókhoz: a hajók tatján Ízisz faragványokkal találkozhatunk, hiszen Ízisz a tengerészek védőistennője volt, az árbocokon a tamil források szerint hattyú-formájú lámpások égtek, a fővitorlán pedig görög-római mitológiai jelenetekkel találkozhatunk (ld. *Torlonia relief*).¹³⁷ A mediterrán kereskedőhajókon a hajó közepén egy nagy, négyzet alakú fővitorla volt, melyet a hajóorrhoz közel egy kisebb vitorla, az *aremon* egészített ki. A keleti

¹³² Uo.

¹³³ A *Silappadihám* eposza is ír a *jávanáknak* a kalózoktól gondosan őrzött nagy kereskedőhajóiról. GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 13-14.

¹³⁴ Uo. 40.

¹³⁵ A *Tabula Peutingeriana* egy késő római kori térkép középkori másolatban megmaradt változata, a *cursus publicus* úthálózatát ábrázolja. Érdekessége a tekercs indiai részeit tartalmazó részleteken a feltüntetett Muziris és Tyndis városok, illetve Muziris esetében az Augustus-templom megjelölése és ábrázolása. A térkép jelöli *Comari* néven az ind szubkontinens legdélebbi vidékeit (ma: Kanjakumári), illetőleg a dél-indiai partoknál a kalózok (*pirate*) jelenlétét.

¹³⁶ SZÉKELY 2008. 30.

¹³⁷ McLAUGHLIN 2010. 38.

teherhajók esetében a fővitorla méretét megnövelték, így jobban kihasználhatták a szélerejét a Vörös-tengeren és az óceán keresztülseleésekor.¹³⁸ A hajó irányításáért felügyelő professzionális csoportot a kapitány (*naukleros*), kormányosok és navigátorok, felügyelők, testőrök és tengerészek alkották.¹³⁹ A legénység nagy része a Birodalom keleti részének hellenizált lakosságából került ki, főként görögökből és szírekből állt, a kereskedelem nyelve pedig a görög volt.¹⁴⁰ Amit megállapíthatunk, hogy a római keleti kereskedelem igen jól szervezett volt, a technológiai innovációknak köszönhetően nagyméretű, jól közlekedő teherhajókat használtak, melyekkel éves időközönként nagyszámú nyugati kereskedő és velük együtt fegyveres őrseg érkezett a dél-indiai területekre. A hajók mérete csodálatot kelthetett az indiaiakban, a kereskedelmi flotta érkezése monumentális látványosság lehetett a tamil népesség számára.

2.) A *ponnotu vandu*, az arany dél-indiai importja kiemelt jelentőségű a keleti kereskedelemben és kiegészítője azoknak a termékeknek, melyeket a rómaiak exportáltak Indiába. Már Plinius is megjegyzi (*Nat. Hist. VI.101.*), hogy évente legalább 50 millió *sestertius* áramlik birodalmunkból Indiába, az onnan hozott áruk pedig százszoros áron kerülnek eladásra nálunk.¹⁴¹ Indiában 75 lelőhelyen 6000 *denariust* (ezüstpénz) és 800 *aureust* (aranypénz) találtak, az 1-3. századokból,¹⁴² köztársaságkori érmékből csupán hármat, melyek közül a legkorábbi Kr.e. 69-re datálható.¹⁴³ Már Tóttösy Csaba 1976-os tanulmányában írt a bányavidékek és a római pénzek lelőhelyeinek szoros kapcsolatáról, ti. a pénzérme leletek egy jelentős része a drágakőlelőhelyek környékén és a feléjük vezető utak mellett összponatosultak.¹⁴⁴ A két legfontosabb érme lelőhelyünk Kovai (Coimbatore) és a Krisna-folyó völgye Andhra Pradés államban. Kovai környékén a Ponnani és Kávéri folyók által határolt területen, a berill-bányák¹⁴⁵ közelében (3 mérföldes körzetében) valóban nagyszámú érmelelet került elő, mely egyrészt Tóttösy véleményét húzza alá, másrészt a kereskedelmi kapcsolatra mutat a keleti part és a dél-nyugati területek között. Látjuk, hogy a Komorin-fokot ritkán kerülték meg, ehelyett bizonyos belső kereskedelmi csatornákat használtak, így a Malabár-parttól a Palakkad-szoroson (Palghat) át találjuk a Komorin-fok

¹³⁸ Uo. 39.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ SZÉKELY 2008. 45-48.

¹⁴¹ SZÉKELY 2011. 60.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ TURNER 1989.

¹⁴⁴ TÖTTÖSY 1976. 243.

¹⁴⁵ A *berullus*, vagy berill rendkívül keresett drágakő a Iulius-Claudius dinasztia idején. Elnevezése a hellenisztikus korban a drágakővel együtt érkezett a nyugati nyelvekbe a páli *vélurija* szóból, ami pedig a dravida Vélúr (ma: Bélúr) helynévből eredeztethető, így a szó jelentése: Vélúr-beli. TÖTTÖSY 1976. 242.

megkerülését helyettesítő egyetlen útvonalat.¹⁴⁶ A nyugati partokon túl kevés érmeleletünk van, míg a keleti partokon meglehetősen bőséges, ahová a Bengáli-öbölből és azon túlról is érkeztek kereskedőhajók és árucikkek. Az indiaiak a római pénzeket nagyrészt teaurálták, nem voltak tisztában névértékükkel, csupán, mint fémöntvények tekintettek rájuk.¹⁴⁷ Néhányukon bevágást látunk, melyekkel valószínűleg azt kívánták megakadályozni, hogy ne kerülhessen vissza az egyiptomi pénzforgalomba és egyúttal csak, mint színesfém kezelhessék¹⁴⁸ (esetleg minőségellenőrzésként is szolgálhatott a módszer). Egyes érmékre gyűrűt hegesztettek, vagy kilyukasztották és ékszerként hordták,¹⁴⁹ de találtak érme-hamisítványokat is.¹⁵⁰ Azt láthatjuk, hogy az érmék pénzként csak a letelepedett nyugati *coloniák* körében kerültek forgalomba. Ami viszont kiemelten fontos, hogy a folyamat eredményeképp az Indiai-óceánon, nagyobb mértékben az Arab-tenger, kisebb mértékben a Bengáli-öböl partvidékein a római érmék törvényes nemesfém fizetőeszközzé váltak.¹⁵¹ Champakalakshmi megjegyzi, hogy az érmék Dél-Indiában a tamil törzsfők és az uralkodó dinasztiák között, mint ajándékok cserélődtek,¹⁵² a tamiloknál a kereskedelem amúgy sem jelentett mást, mint ajándékok cseréjét,¹⁵³ melyre jó példa, hogy vizsgált szövegrészletünkben az aranyat szintén *ajándékoknak* nevezik a tamil források.¹⁵⁴

3.) A harmadik, amiről szólnunk kell, az a fűszerkereskedelem és a bors¹⁵⁵ exportja Indiából. Kis mennyiségben valószínűleg már Nagy Sándort megelőzően a görögökhöz is eljuthatott,¹⁵⁶ de a köztársaságkori Róma konyhaművészete még nem használta.¹⁵⁷ A principátus korától a bors-kereskedelem megelénkül és az Alexandrián keresztülvezető keleti kereskedelmi útvonal kizárólagos beszerzési csatornává válik. A hosszúborsot (*piper longum*) Barygazából, a fekete borsot (*piper nigrum*)¹⁵⁸ Dél-Indiából importálták a rómaiak.¹⁵⁹ Muziris kapcsán fókuszpontba állíthatunk két fűszernövényt, a *borsot* és a *nárdust*,¹⁶⁰ melyeknek a Malabár-

¹⁴⁶ THAPAR 2004. 241.

¹⁴⁷ Uo. 78-79.

¹⁴⁸ TURNER 1989. 41.

¹⁴⁹ Egyéb felhasználási módokról lásd még: SZÉKELY 2008. 80-81.

¹⁵⁰ TURNER 1989. 37-40. Utánzatok készültek a római tárgyakról is, így találtak Neptunt, Poseidont utánozó ábrázolásokat, továbbá ismeretes a pénzverés római mintára (clay bullae). THAPAR 2004. 242.

¹⁵¹ THAPAR 2003. 577.

¹⁵² CHAMPAKALAKSHMI 2006.110.

¹⁵³ McLAUGHLIN 2010. 49

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ Szanszkrit: पिप्पलि; tamil: கறி.

¹⁵⁶ KARTTUNEN 1997. 149-150.

¹⁵⁷ SZÉKELY 2008. 61.

¹⁵⁸ Még egy „fajta” ismeretes: a fehér bors (*piper album*), amely az éretten szedett, termésfalától tisztított, szárított magot jelöli. Uo.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ A híres *gangeszi nárdust* a tamilok keleti-parti kereskedelmi kapcsolataik révén szerezhettek be.

part elsődleges és kedvelt beszerzési területe volt. A *bors*, mint kelendő és divatos árucikk és az érte indított római kereskedelmi 'hajtóvadászat' több nyugati (*PME, Naturalis Historia*) és tamil forrásban is megjelenik, nem csoda, hiszen a Kr.e. 1. századtól a Kr.u. 17. századig a bors domináns árucikke a fűszerkereskedelemnek,¹⁶¹ a mediterrán kultúra pedig viszonylag hamar nélkülözhetetlen elemévé integrálta a borsot. R. Chakravarti megjegyzi, hogy a kereskedelem első három-négy évszázadában főként a rómaiak és a zsidók keresték az említett fűszereket, melyre példaként hozza, hogy a *babiloni Talmud* szövegében legkevesebb negyvenöt utalást is találunk a borsra, a rabbinikus irodalom pedig bővelkedik a hosszú bors és a fekete bors közötti különbségeket magyarázó szövegrészekben.¹⁶² Sőt a bors birtoklása olyannyira fontos volt, hogy az elhunyt zsidó személy hagyatékának öröklésekor az tételként szerepelhetett az örökségi listán.¹⁶³ Indiai oldalról a közösségek gyakran nevezték a borsot *jávanaprijának* („a jávanák szenvedélye”).¹⁶⁴ A bors egyik fontos beszerzési területe egybeesik azokkal a területekkel, ahol a nagyobb drágakőlelőhelyeket találjuk, így a fentebb említett dél-indiai berill-bányák környéke híres volt fekete bors termeléséről.

A fűszerkereskedelem kapcsán szükséges megemlítenünk a nagy mennyiségű gangeszi nárdust, elefántcsontot és textiliákat szállító Hermapollón hajó rakományának biztosítása érdekében kiállított alexandriai (v. bécsi) papyrust,¹⁶⁵ ami egy, hozzávetőlegesen a Kr.u. 2. század közepére keltezhető szállítási- és kölcsönszerződés, melyet a dél-indiai Muziris városában fogalmazhattak. A szöveg mellett, hogy az egyik legjelentősebb írásos bizonyítéka az India-Róma közötti kereskedelemnek, külön érdekességet rejt. A szerződésben szereplő hajós ugyanis egy nagyobb összegű – a fuvarozási díjnál is jóval magasabb – kölcsönt vett fel a kereskedőtől, amiért zálogot is letétbe kellett helyeznie.¹⁶⁶ Annyit bizonyosan megállapíthatunk, hogy a görög nyelvű papyrus fogalmazói magas szintű tudással rendelkeztek a kölcsönszerződésekről,¹⁶⁷ a szerződés kiállítója pedig feltételezhetően hosszabb időre letelepedett Dél-Indiában. Ehelyütt szükséges megvizsgálnunk a Nikanór-archívum köré rendezhető adalékokat, melyek talán a mediterrán népek indiai megtelepedésének egy lehetséges aspektusára mutathatnak rá. Panes fia, Nikanór Berenikében és Myos Hormosban működő szállítmányozó ügynökségek alexandriai, zsidó származású vezető kereskedője volt. Archívumának 5 osztrakonja is (Kr.u. 37-43 között) bizonyítja, hogy

¹⁶¹ CHAKRAVARTI 2007. 29.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ McLAUGHLIN 2008. 52.

¹⁶⁵ HARRAUER – SIJPESTEJN 1985. 124 – 155.

¹⁶⁶ SZÉKELY 2008. 33.

¹⁶⁷ Uo.

Nikanór, illetőleg fivérei és fiai aktív közreműködői voltak az Alexandria – Vörös-tenger közötti kereskedelemnek, beleértve a kereskedők és katonák ellátásának megszervezését.¹⁶⁸ Nikanór egyik legfontosabb ügyfele a befolyásos és rendkívül gazdag zsidó kereskedő, az alexandriai Marcus Iulius Alexander, aki Tiberius Iulius Alexander egyiptomi praefectus¹⁶⁹ (*praefectus Aegypti et Alexandriae*) testvére, a neves zsidó filozófus Philón unokaöccse; Heródes Agrippa lányának, Berenikének a férje volt, ill. akinek szintén voltak ügynökei a vörös-tengeri kikötőkben.¹⁷⁰ Az ügynökségek szükségszerűségének magyarázata, hogy sokan – így a római senatorok is, akik számára a kereskedelem méltatlan tevékenységnek számított – felszabadított rabszolgákat alkalmaztak és közvetítőkön, ügynökökön keresztül intézték jövedelmező ügyleteiket.¹⁷¹ Térjünk vissza azonban Philónhoz, akinek testvére Alexander Lysimachos az *alabarchos*¹⁷² tisztségét (mellesleg a korábban említett Tiberius Iulius Alexander is viselte már ezt a tisztséget!) viselte Egyiptomban, amely rang megengedte, hogy egy beérkező külföldi hajó esetén közvetlenül a külföldi kereskedőkkel üzleteljen, kivesse a megfelelő vámokat a beérkező termékekre, ill. ő gyűjtette be az utak használati díjait.¹⁷³ Philón a Kr.u. 38-as összezsapások tudósításakor – részeként az alexandriai zsidó társadalom bemutatásának – felsorolja az általa ismert alexandriai zsidó kereskedő csoportokat: 1.) a kereskedelmet finanszírozó pénzember, aki indirekt vesz részt a kereskedelemben, általában az érdekeltségének megfelelően pénzt investál a vállalkozásba; Josephus Flavius egy Alexander Lysimachos által I. Heródes Agrippának adott kölcsönt is megemlíti; 2.) a *naukleroi*, azaz hajótulajdonos kereskedők, R. Chakravarti a zsidó kereskedők „arisztokráciájaként” definiálja,¹⁷⁴ és 3.) *emporoi*, akik közvetlenül vettek részt az üzletek lebonyolításában a kereskedelem helyszínén.¹⁷⁵ A zsidó vonatkozású papyrus leletek viszont azt is alátámasztják, hogy a kézművesek és a kereskedők csak egy szűk rétegét képezték az

¹⁶⁸ CHAKRAVARTI 2007. 28.

¹⁶⁹ Adalék a zsidóság egyiptomi jelenlétéhez: Egyiptomban a Kr.e. 7. század óta élt zsidóság, Kambyes perzsa király Egyiptom elfoglalásakor (Kr.e.525) a zsidókat, mint határőröket és katonákat alkalmazta, Elefantiné szigetén pedig zsidó katonai telep működött. Nagy Sándor is nagyszámú zsidót telepített le Alexandriába, melyek idővel gazdag, tevékeny szellemi elitjét képezték Alexandriának. HAHN 1998. 57-58.

¹⁷⁰ Érdekesség, hogy „Marcus (ti. Marcus Iulius Alexander) abban az időszakban végezte aktív gazdasági tevékenységét, amikor testvére a thébaisi körzet *epistratégos*aként működött. [...] ez a tény arra mutat rá, hogy a Római Birodalomban a közigazgatási funkciók viselése és a gazdasági vállalkozások irányítása nem zárta ki egymást”, így pl. „Publius Iuventius Rufus, Bereniké kikötőjének *eparchosa* egyben a Keleti Sivatag bányáinak főfelügyelője is volt.” GRÜLL 2010. 4.

¹⁷¹ SZÉKELY 2008. 47-48.

¹⁷² Az *alabarchos* egy, az utolsó Ptolemaiosok óta létező egyiptomi hivatali tisztség, tulajdonképpen a legfőbb vámhivatalnok, melyet általában magas rangú zsidó vezetők töltöttek be. Valószínűleg pénzügyi felügyelő volt a *praefectus montis Bereniciidis* (ἑπαρχὸς Βερνίκης) felügyelte körzetben, akinek az utasítására a kereskedelmi útvonalak díjait és a vámokat is ő szedhette be. SIDEBOTHAM 1986. 67; 81; 85.

¹⁷³ CHAKRAVARTI 2007. 28.

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ Uo. 28-29.

alexandriai és egyiptomi zsidó társadalomnak.¹⁷⁶ Látjuk tehát a keleti kereskedelem alexandriai infrastruktúrájának kiépítettségét, *biztosítási rendszerét*, azt hogy egyes személyek, vagy szervezetek nagymértékben voltak képesek beavatkozni a kereskedelem finanszírozásába. Mindezek ismeretében felmerül a kérdés: lehetséges –e, hogy a korábban tárgyalt muziriszi kereskedelmi szerződésben (bécsi papyrus) résztvevő felek között a kölcsönt adó kereskedő az előzőekhez hasonló gazdag nyugati – esetleg alexandriai zsidó – üzletember volt? Biztosat ezt megerősítő régészeti lelet előkerüléséig nem állíthatunk, azonban véleményem szerint a kereskedelmet biztosító személyek feltehetően gondoskodtak arról, hogy a kereskedelem végállomásánál, közvetlenül a beszerzési helyen is jelen legyenek bizonyos, általuk megbízhatónak tartott személyek, vagy ügynökségek által, akik a visszairányuló kereskedelem során szintén képesek voltak hasonló szerződéseket kiállítani, ill. talán a beszerzést is elősegíthették.

A *Paditruppattu* szövege (II. pádiham (*epilógus*), v, 4-10) rögzíti, hogy a Cséra király, *Nedu-Cséral-Ádan* (Kr.u. 174-196) támadásokat intézett a jávana kereskedők ellen,¹⁷⁷ sőt megsemmisített egy jávana flottát,¹⁷⁸ elfogatta a barbár (*najani*: bűnös, rossz), durva beszédű *jávanákat*, olajat öntetett a fejükre, megkötöztette a kezüket a hátuk mögött és elvette a drágaköveiket, ill. az értékes és gyönyörű edényeiket (*nangalam*: amphorák?).¹⁷⁹ Srinivas Iyengar a költő képzelgésének tekinti ezeket a részeket és elutasítja azt, hogy a kiterjedt kereskedelmi kapcsolatok viszályba torkollottak volna.¹⁸⁰ Zvelebil véleménye, hogy ha nem is tudjuk alátámasztani a versben szereplő mítoszokat, melyek a Cséra uralkodó személye köré szerveződtek, azt mindenképp említenünk kell, hogy a tamil király mindenkor híres volt katonai hőstetteiről és portyáiról és elképzelhető, hogy ehelyütt egy tengeri csatáról, esetleg a Csérák kalóz-tevékenységével összefüggő eseményekről lehet szó,¹⁸¹ az uralkodó személye pedig talán a népet jelöli, aki a „nevében” és isteni akaratának megfelelően cselekedett (esetleg maga is részt vett benne?). McLaughlin az eseményt a kereskedelmi kapcsolatok hanyatlásával és az Antoninus-kori pestisjárvánnyal (Kr.u. 165-180) hozza összefüggésbe, az általa konstruált kontextus véleményem szerint nem alkalmas arra, hogy kielégítő

¹⁷⁶ Grüll Tibor néhány fontos leletet említ az alexandriai zsidó jelenlét bizonyítása kapcsán, így (1.) Fiema és Horbury kutatók által (Fiema 1985; Horbury 1994) megtalált és publikált két amphora-töredékre írt zsidó neveket, melyek valószínűleg Júdeából importált árukat tartalmazó amphorák darabjai lehettek. (2.) El-Kanaïs (Felső-Egyiptom) Pán-templomában egy Theodotos nevű – valószínűleg kereskedő – zsidó által felajánlott fogadalmi ajándékot (*ex-votón*) találtak; Theodotos a szöveg tanúsága szerint azt a tengerből való megmenekülésért ajánlotta hálaképp Istennek. GRÜLL 2010. 5.

¹⁷⁷ McLAUGHLIN 2010.135.

¹⁷⁸ THAPAR 2004. 233.

¹⁷⁹ ZVELEBIL 1956. 404.

¹⁸⁰ IYENGAR 1929.

¹⁸¹ ZVELEBIL 1956. 404.

magyarázattal szolgáljon.¹⁸² A tamil szöveg a jávanák elfogása előtt arról beszél, hogy az uralkodó egy íj-szimbólumot (*vil porittu*) vésett a Himálaja hegyeibe,¹⁸³ továbbá győzelmet aratott az áriják (*árijar*) felett, ezután következik a jávanák kizsákmányolása, majd megírja, hogy azokat rabszolgaként adta el (*kondu*) országában és ellenfeleit elpusztítva *erőslábú* (*nón tál*) királyként uralkodott. Azt látjuk, hogy hőstetteinek sorba rendezésével próbálja meg a költő a király uralkodói hatalmát emelni. Mivel ez egy, a királyt dicsőítő vers epilógusa, így nyilvánvalóan a lehető legdicsőségesebb leírásra törekedett. Egy esetleges tengeri portya az idegen *jávanák* ellen, az áriják legyőzése és ezeknek a szövegben való lejegyzése szolgálhatta az uralkodói propagandát is, hiszen ezek a versek szóban hagyományozódtak, így szélesebb rétegekhez is eljuthattak. Különösképp érdekes ez annak tükrében, hogy tudjuk, a tíz részből álló *Paditruppattu* költeményei egytől-egyig *panegyricusok*, melyek a királyok tetteinek verses krónikái és az egyes költők minden egyes részét valamely Cséra uralkodónak, vagy az uralkodó rokonának ajánlották fel, a szerzők legfőbb célkitűzései minden esetben a Cséra uralkodó dicsőítése voltak.¹⁸⁴ Ezek a művek esetleg uralkodói megrendelésre készülhettek, így nem csoda, ha a *jávanák* kifosztásának története drámai részletességgel tárul elénk, jól lehet az nem biztos, hogy több volt egy szervezett katonai portyánál, hasonló jelenségre bőséggel akad példa a mezopotámiai királyfeliratok között.

A *Mullaippattu*-ban a jávanákkal már nem kereskedőkként, hanem mint a királyi katonai táborban szolgáló testőrökkel találkozunk: *rejtett ostorú, feszes ruhájú, fűrgő, félelmetes hírű, messze földön ismert, keménykötésű, szűrés szemű jávanák őrzik tigrislánc ékítette hatalmas épületét*.¹⁸⁵ Major István fordítását érdemes közelebbről megvizsgálni Zvelebil fordításának tükrében, aki a ruházatuk kapcsán megjegyzi, hogy *köntöst* viselnek (*mejppai* – „bodybag”),¹⁸⁶ a ruhájuk bő része, bőséges redők alatt egy *lovászostort* rejt. (*mattihai*),¹⁸⁷ Somasundaram ezt a ruházatot *feszes köpenyként* fordítja, amely egész testüket takarja és lovászostort rejt.¹⁸⁸ Herman Tieken a Szangam irodalom több forrását elemezve és Meile tanulmányához visszanyúlva úgy gondolja, hogy a *lovászostorra* használt kifejezés ebben a

¹⁸² McLAUGHLIN 2010. 135.

¹⁸³ ZVELEBIL 1956. 404. A történet szerepel a Silappadiháramban is, „Senguttuvan [...] most azt tervezte, hogy átkel a folyón, és egyenesen a Himálaja előhegyeihez megy, csatában megvív akármelyik északi fejedelemmel, aki az útjába mer állni. Azután a hegy ormára faragtatja királyi címerét, az íjat, hogy a kései nemzedékek is lássák.” GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 140.

¹⁸⁴ ZVELEBIL 1973. 52-53.

¹⁸⁵ MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 94.

¹⁸⁶ ZVELEBIL 1956. 404.

¹⁸⁷ Zvelebil a gr. μαστιξ (ostor) szóból eredezteti (ZVELEBIL 1956. 405.), míg Tieken azt állítja, hogy „mattikai would have a regular Indian derivation, namely from Sanskrit *mastika* (Middle Indic *matthika*), which in turn might be an abbreviation of *mastika rajju*, “a rope for the head”.” THIEKEN 2003. 268.

¹⁸⁸ SOMASUNDARAM 1959. 92.

kontextusban sokkal inkább jelenthet egy sálszerű szalagot, amit a jávanák a fejükre tekertek, ebből pedig analóg következtetéseket von le az arab kereskedők ruházatára. Úgy gondolja, hogy mivel a jávana terminus egy gyűjtőfogalom, így abba a Malabár-parttal szintén kereskedő arab népesség is beletartozhat, szerinte talán az említett viselet is valamely arab ruházat, pl. a *keffijeh* (كوفية – fej köré csavart férfi ruhadarab) párhuzama lehet,¹⁸⁹ így akár a leírás arab kereskedőkre is vonatkozhatna.¹⁹⁰ Véleményem szerint Dél-India trópusi vidékein, ahol egész évben nagy a forróság nem szükséges rögtön arab kereskedőkre gondolnunk, amint fej köré csavarható „sállal” találkozunk egy leírásban, hiszen akár a mediterrán embereknek is eszébe juthatott ez a nagyon is kézenfekvő védekezés az égető napsugarak ellen. Ezzel szemben a lovászostor jelentés érdekes lehet abból a szempontból, hogy a dél-indiaiak lovakat Nyugatról importáltak,¹⁹¹ a *Pattinappálaiban tengeren túlról érkező tüzes lovakról* olvasunk és tudjuk, hogy későbbi korokban is gyakorta szereztek be a dél-ind uralkodók nyugati lovakat, ti. maguk nem tudtak hasonlót kitenyészteni. A 13. század végén Marco Polo arról számol be, hogy a Pándija uralkodók a drágakő kereskedelemből befolyt pénzeikből fedezték nagyszabású lóvásárlásaikat (akár évi 2000 lovat Arábiából!).¹⁹² Anélkül, hogy a jávanák ruházatát tovább elemeznénk, – amely az adott adatmennyiség által nem volna célravezető – megállapíthatjuk, hogy a jávana kifejezés alatt elsősorban görög-római kereskedőket érthetünk. Bár a kifejezés eredendően a görögökre mutat, de a jávanák sokkal inkább Birodalom keleti részeinek (Kis-Ázsia, Levante, Észak-Afrika, Egyiptom, Vörös-tenger partvidéke) kevert népességű területeiről származtak. Mindemellett az sem kizárt, hogy a Szangam forrásokban arab kereskedőkkel is találkozhatunk a *jávana* terminus álcája mögött, ezt azonban megerősíteni sem tudjuk.

A *Mullaipáttu* folytatásában olvashatjuk, hogy *libegő függönyű hűvös terme fekhelyén, beszédes kézzel, nyelvtelen habogó testörző mleccshák körében a királynak vad csata vágya sem csal szemére álmot*. Látjuk tehát az idegenekre a mléccsha (*mléccsar*), azaz barbár jelentésű indo-árja eredetű terminus (a szógyök म्लेच्छ ige 'zavarosan beszél' értelmű) használatát, ami nem egyenlő ugyanezen szónak a hindu kaszton-kívülálló árnyalatával, ti a *kaszton-kívüliség* az ótamil társadalmak sajátosságainak figyelembevételével ekkoriban még indokolatlan képzettársítás. Az világosan látszik a szövegből, hogy az örök több helyen is őrzik a katonai tábor, ám a testörök legbelsőbb körét a *jávanák* alkották, így látjuk a kettős

¹⁸⁹ THIEKEN 2003. 270.

¹⁹⁰ Uo. 271.

¹⁹¹ Bár a lovak hasznosítása már a Kr.e. 1400-1050-ig tartó időszaktól jelen volt. WILHELM 2008. 18.

¹⁹² WOJTILLA 1988. 198.

funkciót: egyrészt, mint *a palota őrei*, másrészt, mint *a király személyes testőrei*. A *Maduraikándzsi* a Madurai városát vigyázó éjjeli őrszemekről a következőt írja: *ők ti. a követ faként szelő élességű karddal bíró vitézek, és kötözött bőr lábbelit hordó férfiak; erős elefántot látó tigrishez hasonlóan, a nem alvó szeműek, a félelem nélküli őrők, akik bátorságát a tudósok is dicsérik.*¹⁹³ Ezzel párhuzamba állítva, a *Silappadihám* eposz a Pándija fővárost, Madurait őrző katonákról így ír: *A keleti kapu óriási volt [...] magas, világos bőrű férfiak álltak őrt a két oldalán, kezükben kivont kard. Jávanák, gondolta Kóvalan. Puhárban találkozott jávana kereskedőkkel, hiszen atyja, Másáttuvan dolgozott néhánnyal, itt azonban a Pándija király láthatóan öröknek is alkalmazta őket. Érdeklődéssel tekintett rájuk, de amazok ügyet sem vetettek rá.*¹⁹⁴ A *Pattinappálaiban*¹⁹⁵ a jóságos királynak kincseire vigyázó, hivataluktól szélteben híres férfiak jelennek meg.¹⁹⁶

Ehelyütt tegyük néhány megjegyzést a korabeli tamil társadalomról és az urbanizáció fokáról és vizsgáljuk meg a királyi hatalom kérdéskörét.¹⁹⁷ A tamilok területei négy *mandalamra* oszthatók, melyek nem törzsi eredetűek, így ebben lényegesen eltérnek az északi *mahádzsanapadáktól*. A *mandalamok* további területi egységekre tagolhatók: *nádakra* és *kottamokra*. A *mandalamok* élén királyok, a kisebb területi egységek élén helytartókat találunk, utóbbiak a királynak rendszeresen adóztak. A városhálózat csúcsát képezték a fővárosok (szárazföldi és tengerparti), ezzel szemben a kevésbé népes városok csupán a kisebb területi egységek igazgatását láthatták el, ezeken túl említhetünk még kikötővárosokat, melyek Dél-India kereskedelem-stratégiai helyzetéből fakadóan a kommerciális tevékenységekből éltek és prosperáltak. Az ótamil városokban négy fal határolta a királyi palotát és a templomokat, városfalak ezeken kívül nem voltak. Az épületek téglából és cserépből készültek, kötőanyagnak habarcsot használtak, a szegény lakosság pedig döngölt padlójú szalmakunyhókban lakott. A különböző közösségek, társadalmi csoportok utcái, negyedei elkülönültek. A Kr.e. 3- Kr.u. 3. századi tamil társadalom főbb csoportjai a *parpanarok* (bráhmanák), *arasarok* (nemesek), *vellalarok* (parasztok) és a *vanijarok* (kereskedők) voltak, tehát nem beszélhetünk északi értelemben vett varna-rendszerről (az

¹⁹³ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 240.

¹⁹⁴ Uo.78.

¹⁹⁵ Máskor a virágzó kereskedelemre és az őrzött raktárakra utal: „...a tengerről a földre, s özönlik a tengerre vissza temérdek áru áradó tömege, további útját se tudva még, összegyűlik roppant mód őrzött raktárai mélyén,...” MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 120.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ Jelentős város volt Puhár, a Csóla kikötő és tengerparti főváros, Uraijúr, a Csóla belső főváros, Korhai, a Pándija tengerparti főváros, Madurai a Pandija belső főváros, Musiri (Muziris), a Cséra kikötő, és Vandzsi a Cséra belső főváros. Kandzsi – ma Kandzsipuram – volt Tondaimandalam, Dél-India negyedik területi egysége. WILHELM 2008. 19.

árja-eszmék terjedése előtt nincs szó erről a tamil irodalomban),¹⁹⁸ ám a későbbi korokkal ez is kialakult Dél-Indiában,¹⁹⁹ ezen folyamat részletezése azonban önálló tanulmányt érdemelne. A király a „szent erők” középpontjában helyezhető el, mely erők kontroll alatt tartották a királyság intézményét, mindamellett korlátlan hatalommal ruházzák fel. A király az ország uralkodója, másrészt kozmikus uralkodó, aki az igazság és igazságosság letéteményeseként *de facto* korlátlan hatalommal rendelkezik. Ez a kozmikus és korlátlan hatalom teszi egyenlővé a királyt az *anthropomorf* istenalakokkal, de talán helyesebb, ha azt mondjuk, uralkodói apoteózisa során ő és a dinasztia *theomorph-emberekké* váltak. A legfontosabb a dinasztia ősisége és az ezzel való töretlen kapcsolat fenntartása, emellett a bizonyos másra át nem ruházható uralkodói feladatok és jogkörök folyamatos gyakorlása volt.²⁰⁰ A lakosság, ill. az ország jólétét és boldogulását is ilyen sajátos *uralkodói tulajdonság* biztosítja, melynek elsődleges eszköze a hadizsákmány, az ellenséges népek, törzsek legyőzése és a leigázottaktól szedett adó begyűjtése, tehát bátor és eredményes hadvezérnek kellett lennie.²⁰¹ A zsákmányszerzés tehát nem az uralkodó önkényének eredménye, hanem kötelezettség (!) volt,²⁰² így kerülhettek szembe sokszor a szomszédos területek egymással,²⁰³ mint ahogyan Nelkynda és Muziris viszályait és harcait látjuk az ókori Tamilföldön. Mivel a legyőzött uralkodó is isteni-eredetű hatalommal rendelkezett, mely halálával és elszabaduló szelleme által *megronthatta volna a győztest*, így a győztes csata után rendszeresen szertartásokat mutattak be. Azt is látjuk, hogy míg északon a bráhmána papság erőteljes nyomást gyakorolhatott az uralkodóra, addig Délen a Szangam irodalom idején a *parpanarok* közösségének társadalmi besorolása alacsony volt, mely hierarchiának az élén amúgy a király isteni hatalma ragyogott.²⁰⁴ A tamil király a hatalmát a transzcendenstől szerezte és feladata mindenekelőtt a földi társadalom működésének biztosítása volt. Az uralkodó őrzésére tehát az egyes tamil királyok uralkodóinak viszályai, és az esetleges trónbitorlók mellett azért is lehetett szükség, hiszen a király *de iure* és *de facto* egy volt az isteni hatalommal, annak földi letéteményese volt, az Isten-kultusz origójában helyezkedett el, így őrzése kultikus szolgálat is lehetett.

A Cséra (Muziris városához kötődő) és Pándija (Nelkynda városához kötődő) uralkodók harcairól mesél az *Ahanánúru* (149. 8-11)., amelyben a Pándiják a nehéz csatát kitűnő

¹⁹⁸ HART 1975. 119.

¹⁹⁹ Az áttekintés alapjául WILHELM 2008. szolgált.

²⁰⁰ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 256.

²⁰¹ Uo.

²⁰² Vö. a 26. oldalon említett történettel.

²⁰³ Uo. 256-257.

²⁰⁴ Uo. 258.

elefántjaik segítségével megnyerve, kifosztották Muzirist és elrabolták a jávanák által a Cséráknak adott arany kincseket, beleértve egy szobrot (*padimam*),²⁰⁵ McLaughlin szerint szent képeket.²⁰⁶ A *Mullaippattu* is említ a királyi palotánál aranyszobrot, melyre lámpásokat függesztettek,²⁰⁷ Poseidónt ábrázoló bronzszobrot már találtak Kolhápurban, sőt bronz tükröket is, mely szintén megfelel a lopott tárgyra használatos tamil kifejezés jelentésárnyalatainak, de a tamil irodalom szól a rómaiak által importált figurális olajmécsesekről is. Mindenesetre azt leszögezhetjük, hogy az uralkodók és királyságaik rendelkezettek jávana kincsekkel és mivel, mint láttuk a hadizsákmány szerzését biztosító katonai akció uralkodói kötelezettség volt, így a történet valóságtartalma nem kétséges.

Rövid kitérő az olajlámpásokról. Korábban már említettem, hogy a jávana hajók árbocának tetején egy hattyú-alakú lámpa világított (*jávanar ódima vilakku*),²⁰⁸ a *Nedunalvádaiban* a következőt olvassuk: *Jávanák remekelte lámpatartó nőszobrok mécseseinek kiégett olaját feltöltve, kanócaikat kigyújtva, mindent helyére téve, kifogyó olaját pótolva időben a sok szoba növekvő sötéttségét eloszlatják.*²⁰⁹ Erre látunk példát a mahákávják közé sorolható *Silappadiháramban*, amelyben Kóvalan a jávanák portékái között²¹⁰ egy asszonyformájú jávana lámpást szemlél, *amelyben az olajat a nőalak kezei által képezett enyhe mélyedésbe kell önteni.*²¹¹ Zvelebil szerint a kiemelt jelentőségű a tamil szerzők figyelmessége, ahogyan észreveszik, csodálják és részletesen írnak a lámpásokról.²¹² A szintén műeposz *Maniméhalai* beszámol egy szobor alakú, jávanák által készített lámpásról (*pávaivilákku*), ugyanezen kifejezést használja a lámpára az imént idézett *Nedunalvádai* a királynő termének bemutatásakor, ennek kapcsán pedig szükséges megjegyezni, hogy Arikamedu ásatásánál találtak római csigavonalas típusú olajlámpa töredékeket, a Ternél kiásott olajlámpások pedig nyugati hatást mutatnak.²¹³ Az Indiában mai napig ismeretes *pávaivilákku* és *kuduvilákku* lámpaformák összehasonlítása a római-, bizánci művészetek hasonló alkotásaival érdekes összefüggésekhez vezethetnének.

²⁰⁵ A tamil ஸ்படிமம் jelenthet képet, tükröt, szobrot, szobrocskát.

²⁰⁶ McLAUGHLIN 2010. 50.

²⁰⁷ MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 95.

²⁰⁸ ZVELEBIL 1956. 405.

²⁰⁹ MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 101.

²¹⁰ A Silappadiháram Puhár kapcsán egyedülálló foglalatát nyújtja a korábbi, jávana kereskedőkről szóló szövegeinknek: „Kóvalan most is azt nézte, hogyan fut be vitorláit leengedése nélkül egy nagy kereskedőhajó. Bizonyára egy jávana hajó a távoli nyugati vidékekről. Az evezősorok simán, ritmusosan csobbantak a fodrozódó vízben. [...] Kóvalan azon tűnődött, hogy az idegenek vajon mit is hoztak. Többnyire kitűnő borok érkeztek amforákban, olykor telivér lovak is, de a leggyakrabban luxuscikkek, vázák meg lámpák. A jávanák inkább venni jöttek, és nem eladni. [...]” GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 10-11.

²¹¹ Uo.11.

²¹² ZVELEBIL 1956. 405.

²¹³ SZÉKELY 2008. 95.

A *Mullaippattu* egy másik része, megint csak a katonai tábor leírásakor a következőkről tudósít: *Fonott karékű, apró, vállra omló fürtű, éj-nap vigyázó, csillogó tört viselő tarka mintás övű lányok lámpákba olajat töltenek, tüzet csiholnak, lengő lámpással állnak őrt éjjelente.*²¹⁴ Ezzel visszakanyarodtunk a testőrök kérdésköréhez, hiszen ehelyütt lehetséges, hogy a *jávana női testőrök*re találunk utalást, hiszen a később folytatódó szöveg nagy része is testőrző *mléccshákról* és szűrös-szemű *jávanákról* beszél, illetve árulkodó lehet a csillogó tör viselése, mintás öveik, olajlámpásaik, továbbá a szövegrészben olvasható *apró, vállra omló fürtű* hajviselet, mely nem jellemző sem az indiai, sem a tamil tradicionális női hajviseletre. Ez esetleg párhuzamban állhat a didárgandzsi ásatásokon talált, valószínűleg fiatal római lányt ábrázoló szoborral, melynek hajviselete hasonló az Augustus-kori mellszobrokéhoz.²¹⁵ Casson mindezekből arra következtet, hogy a kereskedők feleségei és lányai is jelen lehettek Indiában²¹⁶ és úgy tűnik női testőrök is, már ami a tamil királyságokat illeti. Utalásainkon keresztül lassan eljutottunk a Szangam irodalom folytatását jelentő műeposzok (*mahákávja, perumgáppijam*) köréig, melyekre párszor már eddig is utaltam, amikor az azokból származó információk relevanciája bizonyosnak vehető volt. Ahhoz, hogy a jávanák dél-indiai rövidebb, esetleg hosszabb ideig tartó jelenlétét vizsgálhassuk pár kérdést még szükséges közelebről szemügyre vennünk. Először a *jávanák országát* (*jávananádu, jávanam*), melyről nem sokat tudunk. Asóka XIII. sziklaedictuma ellenben említést tesz a görög-jávanák országáról, melyet a királyság területén helyez el,²¹⁷ tehát Baktriával azonos,²¹⁸ a *Rámájana* szintén erre utalhat, amikor a jávanák országát a Madrák, a Kuruk *dzsanapádái*, illetve a Himálaja közötti területre lokalizálja.²¹⁹ További utalások fellelhetők a Mahábháratában, ill. a páli irodalom²²⁰ alkotásai között is (pl. Alaszanda = Alexandria Kabul közelében). Egyes szöveghelyek a *Silappadiháramban* (XVIII. 141.; XIX. 25.) arra engednek következtetni, hogy a jávanák országának megjelölése itt szintén az Iónia → Hellász → Baktria területekre utal (később pedig Arábiára), ez esetben a gréko-baktriai népességre és annak továbbélésére, ill. talán egy nagyobb, hatalmi keretre, a Kusán Birodalomra mutat.²²¹ Annyit azonban szükséges leszögezni, hogy amennyiben a tamil források említik is a baktriai görög népességet, úgy forrásainkban legalább két különböző jávana népesség összeolvadásáról beszélhetünk, legalábbis a nyelvhasználatban és a *magas hegyeket lakó*

²¹⁴ MAJOR – TÓTFALUSI 1978. 94.

²¹⁵ SZÉKELY 2008. 40.

²¹⁶ CASSON 1989. 24.

²¹⁷ ÓITSZ 86.

²¹⁸ RAY 1988. 312.

²¹⁹ Uo.

²²⁰ Uo. 313.

²²¹ ZVELEBIL 1956. 406.

baktriai görögök²²² valamilyen mértékű tamilföldi jelenléte éppúgy indokolt lehetne, mint a régészeti leletekkel és primer forrásokkal alátámasztható mediterrán kereskedők dél-indiai jelenléte. A kérdést tehát, a *jávana* terminus sajátosságai miatt szükséges valamelyest nyitva hagynunk.

Az utolsó felmerülő kérdéskör a jávanák építményei. A korai eposz, *Maniméhalai* leírja, hogy több indiai terület mesteremberei, együttműködve *jávana ácsokkal* egy gyönyörű *mandapam* épületet („pavilon”) készítettek, mely egyetértve Zvelebilrel jávana csoportok megtelepedését mutathatja,²²³ bár ezek a személyek lehetnek a kereskedőkkel érkező hajóácsok éppúgy, mint más külföldi mesteremberek, melyek akár az északi kereskedelmi útvonalon (Perzsa-öböl felől) is érkezhettek, de akár a Szátaváhana királyságból származó görög mesteremberek is lehettek, hiszen a jávana fogalom így könnyedén beleillene a többi említett kézműves származási helyének (Magadha, Maratha, Avanti) sorába. Vadzsrát, Magadhát és Avantit már a *Silappadiháram* szövege is említi, mint baráti országok, melyeknek adományaival tele volt a királyi palota.²²⁴ Szükséges pár szót szólnunk még a nyugat-dekkáni görög kereskedőkről, vizsgálatukat azonban némileg háttérbe kell szorítanunk, hiszen tamil területeket nem érintenek, nem szólnak róluk a tamil források és nincs kapcsolatuk a déli jávanákkal, de kutatásunk szempontjából említésük nélkülözhetetlen, ti. rómaiak jelenlétére utaló leletek az egykori Szátaváhana királyság területéről is előkerültek. A rómaiak ide a korai időkben, első sorban bort és olcsó bronz tárgyakat szállítottak, melyeket megerősítenek a Kolhápur környéki ásatások leletei, ahonnan több, amúgy mediterrán viszonylatban hétköznapiaknak számító római bronztárgy is előkerült.²²⁵ A leletek származási helye Campania, így arra következtethetünk, hogy a campaniai borkereskedelem jövedelmező mellékága volt a bronz tárgyak exportja.²²⁶ Ezeken túl nyugat-dekkáni barlangrendszerekben több olyan feliratot is találtak, melyek Kr.u. 1-2. századi itáliai és görög *jávana* kereskedők felajánlásait, nagylelkű adományait említik.²²⁷ Ezek a kereskedők a városok közelében laktak és az indiai céheken és szakembereken keresztül igazgatták kereskedelmi tevékenységeiket, ill. ők szerezhették be az árukészletek nagy részét, amit tőlük aztán a Kallianába érkező kereskedőtársaik vásároltak fel, később pedig Nyugatra exportáltak. A Szátaváhana királyságban letelepedett jávanák között akadtak olyanok is, akik áttértek a

²²² Uo.

²²³ ZVELEBIL 1956. 406.

²²⁴ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 12.

²²⁵ McLAUGHLIN 2010. 46-47.

²²⁶ Uo. 47.

²²⁷ THAPAR 1997. 34-35.

buddhizmusra és az integrálódást segítő új neveket is felvettek.²²⁸ Násziknál, Kárlénál és Dzsunnarnál talált feliratok a *raumakák* (prákrit kifejezés, a *romanus* szóból eredeztethető) kereskedelmi aktivitását mutatják, megemlítik a jávana adományozásait, illetve, hogy Dhénukákata kereskedőváros közelében éltek. A feliratok tanúsága szerint egy gazdag jávana adományozó, Indrágnidatta adományaiból egy buddhista kolostorbővítésre is sor került (Kr.u. 110 körül),²²⁹ a karléi csaitja csarnokban pedig jávana oszlop-adományaival találkozunk.²³⁰ Ray szerint ezek a görögök azonban egy északabbról érkező buddhista kereskedelmi diaszpóráként érkeztek, ettől némileg független a *raumakák* jelenléte.²³¹ Ennek a királyságnak volt a része Barygaza is, melynek kiterjedt közel-keleti és mediterrán kapcsolatai voltak. Összességében a jávana letelepedésnek egy másik útját látjuk, amelyre jelenleg nincs lehetőségünk még részletesebben kitérni, hiszen számunkra Dél-India és a Malabár-part érdekes, a Kelet és Távol-Kelet árucikkeit közvetítő, a későbbi zsidó – keresztény megtelepedésnek alapul szolgáló tamil királyságok területei. A Szátaváhana királyság jávanái – amennyiben mediterrán kereskedőkről beszélhetünk – szintén a Kr.u. 1-2. századoktól telepedtek le itt, tehát vizsgálatuk a letelepedés és megmaradási mechanizmusok párhuzamosságaira világíthatna rá.

A kései klasszikus tamil forrásainkban már nem találunk bizonyítékokat a jávana kereskedelemre, de annál több bizonyíték utal a Kr.u. 2. századtól „kereskedelmi diaszpóráként” letelepedett *jávana* tevékenységére.²³² A *Perungadai* (Kr.u. 1. évezred második fele) említ egy díszes szobrot, amely lámpást tart a kezében; egy jávana tároló ládát, dobozt; egy szekeret kézzel készített lótuszvirággal, melyet a jávana készítettek és az árják díszítettek; jávana „szekrényt”; egy vínát,²³³ melyet kiváló jávana fafaragó kézművesek díszítettek. Zvelebil külön kiemeli a „*kétszer ötven jávana falvat*” a III. 4-8. szövegrészben, amely azt mutatja, hogy a Kr.u. 1. évezred első felében már megkezdődött a jávana nagyobb közösségekben történő megtelepedése és ezek munkába állása, mint fametszők, fafaragók és ácsok. A kései klasszikus tamil irodalom tartogat még néhány érdekességet, melyeknél a jávana megjelenését Zvelebil többé-kevésbé irodalmi közhelyeknek tartja, így a *Dzsívakacsintámani* (I. 101-104.) említ szerkezeteket, amiket az értelmük segítségével építettek meg (ti. a jávana), de szintén említi a dobozok és díszes ládák készítését. McLaughlin jegyzeteiben teszi hozzá, hogy ugyanitt a szöveg beszél *százat-ölő szerkezet*ről,

²²⁸ McLAUGHLIN 2010. 47.

²²⁹ Uo.

²³⁰ JAIRAZBHOY 1963. 126.

²³¹ RAY 1988. 317.

²³² CHAMPAKALAKSHMI 2006. 109.

²³³ Tradicionális dél-indiai húros hangszer.

*mechanikus íjakról, hattyú és ember alakú szobrokról, amelyek tüzet köpnek (görögtűz?).*²³⁴ Pontosan nem tudjuk, hogy ezek mennyiben kötődhetnek a dolgozatomban vizsgált jávanákhoz, de valószínűleg itt már fokozatosan az arab kereskedelmi paradigmaváltást érzékelhetjük, melynek során a *jávana* terminus jelentése átalakul és első sorban majd az arab kereskedőket fogja jelenteni. Ezek a klasszikus tamil művek már igen késeiek, így óvakodnunk kell attól, hogy a korai mediterrán kereskedőkre nézve bármiféle következtetést levonjunk belőlük.

4. Konklúzió

Mit mondhatunk összességében a jávana kereskedők dél-indiai jelenlétéről a *Madurattamizs Szangam* alkotásainak és a tamil műeposzok tükrében? Elsőként azt, hogy a virágzó világkereskedelmi rendszer időszakában (Kr.u. 1-3. századok) a tamil társadalmi elit által kedvelt bort szállítottak Indiába, Tamilföldről pedig rengeteg borsot exportáltak; emellett tartósabban jelen voltak Dél-Indiában, épp úgy, ahogyan az indiai kereskedők jelenlétét tapasztaljuk Nyugaton.²³⁵ A kereskedelmi flottával évről-évre rengeteg nyugati kereskedő szállt partra, fegyveres kíséretével együtt. Ehelyütt szükséges visszakanyarodnunk nem a legkorábbi, de legrészletesebbnek vélt forrásunkhoz, hogy a kialakult képet néhány további adalékkal tovább árnyalhassuk. A *Silappadiháram* a műeposzok közé sorolandó és valamivel későbbi, mint a *Madurattamizs Szangam* művei, így kissé kívül esik vizsgálatunk tárgykörén, azonban „bármennyire is nehéz a Silappadiháram datálása, feltételezhető, hogy a szerző a történetet a szangam időkbe helyezi. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy ha későn, akár az 5. században írta, olyan nyersanyagot használt fel, ami pontosan megőrzött bizonyos történelmi

²³⁴ McLAUGHLIN 2010. 192.

²³⁵ Az indiai kereskedők 1-2. századi nyugati jelenlétét igazolja egy kevészer tárgyalt szöveg, mely a P.Oxy. 0413 jelzetű Oxyrhynchus papyruson maradt fenn. Ez a Kr.u. 2. századból való, görög írásmóddal készült, az *Iphigenia Taurisban* című drámát imitáló alkotás textusában görögösen átírt ókannada szavakat őrzött meg. WOJTILLA 1988. 204. Quseir-al-Qadimból prákrit nyelvű ostrakon került elő, illetve két cserépdarabra írt tamil nyelvű graffiti, El-Kanaishban pedig egy *Széth templom* ásatásán leltek rá arra a Pánnak felajánlott felíratra, melyet a szerencsés utazásért és imáinak meghallgatásáért hálaképp állítatott Sophón (talán a *Szubbhānu* hellenizált formája), az indiai kereskedő, (SALOMON 1991. 731-735.), melyet párhuzamba állíthatunk az elkanaisi zsidó kereskedő Theodotos által felajánlott *ex-voto*-nal. Berenikében és a vörös-tengeri kikötőkben számos indiai jelenlétre utaló lelet került elő. TOMBER 2008; SIDEBOTHAM 2011. Ezeken kívül Indiaiak által sziklába vésett feliratokat találunk Szokotrán, melyek között neveik alapján buddhisták, vaisnavák és saivák egyaránt voltak. SZÉKELY 2008. 49. A Kr.u. 1-2 századokban már tényleges, valószínűleg kereskedők által terjesztett egyiptomi hatás mutatható ki az indiai vallási hagyományokban, így Ízisz istennőt manapság már evidens párhuzamba állítják a dél-indiai Pattini istennő kultuszával, ezt pedig alátámasztja az egyik Oxyrhynchus papyruson (P.Oxy. 1380) szereplő, Hadrianus idején írott Isis himnusz, mely Ízisz tiszteletének helyeit is felsorolja, így a 224-227. sorokban Indiát is megemlíti. SZÉKELY 2008. 134-136.

vonatkozásokat.”²³⁶ Beszámol például arról, hogy a *vitrolái leengedése nélkül* közeledő, *távoli nyugati vidékekről* érkező *nagy kereskedőhajó* legénységét *magas, világos bőrű idegenek* alkották.²³⁷ Fontos adalékokat nyújt Puhár²³⁸ (Kávérípumbattinam, Púmpuhár, Kavérípattinam) városának leírásakor, ti. Kóvalan a tengerparti sétája során elhaladt magas raktáépületek mellett, amelyeknek *őz szemére emlékeztető, különös formájú ablakaik voltak*.²³⁹ Puhár egyik városrésze a Maruvúr-pakkam, tkp. a kikötő volt, ahol a raktárházakon kívül megtalálhatjuk a *jávanák* (akiknek gazdagsága határok nélküli)²⁴⁰ épületeit, a kereskedők utcáit.²⁴¹ Tudjuk azt is, hogy a tamil tengerparti kereskedővárosok mindezen túl jól kiépített rakparttal – ahol tamil rakodómunkások és hordárok dolgoztak, ti. ők vitték a rakományt a raktárakba –, forgalmas piacokkal és *világítótornyokként* funkcionáló épületekkel rendelkeztek.²⁴² Mindezek azt mutatják, hogy a dél-nyugat indiai kikötővárosok, így Vandzsi, Muziris, de különösképp Nelkynda még mediterrán viszonylatban is *modernnek* számíthattak. A szövegekből azt is tudjuk, hogy a jávana kereskedőknek a helyi halászberek negyede felé saját lakónegyedük, külön utcájuk²⁴³ lehetett,²⁴⁴ mely mindenképpen tartósabb jelenlétre utal, így óhatatlanul is felmerülhet a kérdés, vajon épülhetett -e a *Tabula Peutingeriana* által ábrázolt *templum Augusti* Dél-Indiában? Mivel rávilágítottunk a jávana kereskedők jelenlétére, láttuk, hogy a római pénzek forgalomban lehettek a letelepült *coloniák* körében, láttuk az érkező minőségi borokat és *garumot*,²⁴⁵ melyek első sorban a tamil társadalmi elit és a mediterrán szokásokhoz kötődő letelepült jávanák által keresett termékek voltak. Láttuk, hogy a jávana mesteremberek készítettek különböző épületeket, így – bár a régészek még nem találtak hasonló építményre utaló nyomot és erre vonatkozó forrásos adat sem ismert – véleményem szerint nem kizárt, hogy ténylegesen letelepedett jávana kereskedők építhettek templomot Tamílföldön, ahogyan egyéb épületeket is emeltek maguknak. Esetleg egy, a kozmikus hatalmú tamil királynak szentelt templomra hihette a *Tabula Peutingeriana* ősforrása azt, hogy a kultusz övezte Isten-királyi

²³⁶ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004. 185.

²³⁷ Uo. 10.

²³⁸ A város neve ebben a formájában *kikötőt* jelent. Kétséges, hogy a *jávanák* mikortól voltak képesek a Komorin-fok megkerülésére, hiszen erre utaló korai bizonyíték eddig még nem igazán került elő. Mindenesetre a dél-indiai kikötők modernitását jól érzékelteti a szövegrész, amely számunkra a nyugati kereskedők által évente látogatott nyugati partokon legalább ilyen szintű, ha nem komolyabb kikötők meglétét jelentheti.

²³⁹ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004.11.

²⁴⁰ Kiegészíti: MCLAUGHLIN 2010. 56.

²⁴¹ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004.12.

²⁴² Ld. *Perumbánátruppada* 349-351. vö. MCLAUGHLIN 2010. 56.

²⁴³ GÁTHY – HOLMSTRÖM – MAJOR – TÓTFALUSI 2004.12.

²⁴⁴ Mukund Kanakalatha idézi, hogy ezek a jávanák elhagyva szülőföldjeiket Dél-Indiába jöttek, a meggazdagodás reménye vezette őket és a kikötőkben egy tömbben élnek, mint akik ténylegesen egy nemzetiséget alkotnak. KANAKALATHA 2012. 52.

²⁴⁵ A *garum* Will szerint a tamilok számára gusztustalan volt. WILL 2004. 438–9.

hatalmú egyén nem más, mint Augustus, melyhez közvetlenül társítható Szent Tamás apostol, aki apokrif aktáiban „beszámol” arról, hogy az indiaiaknak szokása volt királyoknak kőoszlopokat, templomokat emelni.²⁴⁶ Ray szerint ez a Muziris országában található templom azért került a térképre, hiszen alkalmas volt arra, hogy az utazókat eligazítsa, ez pedig akár lehetett az ismert Agasztjának szentelt templom a Komorin-fok környékén.²⁴⁷

A Kr.u. 1-3. századokban Dél-Indiába utazó jávanák tehát megtalálták számításukat a virágzó kereskedelem, a Cséra, Csóla és Pándija királyságokban letelepedve pedig mesteremberként, a palota félelmetes őrzőiként, vagy az uralkodó testőreiként kezdhettek új, a korábbtól gyökeresen eltérő életet a tamil Isten-királyok földjén.

5. Néhány megjegyzés a zsidók és keresztények ókori malabár-parti megtelepedése kapcsán

A jávanák megtelepedése, melyekre a Kr.u. 2. századoktól kezdve látunk utalásokat a tamil szövegekben megfelelő alapjául szolgáltak a zsidó telepesek érkezésének, akik mind a tengeri kereskedelem végpontjai körül tevékenykedő, mind a tengeri áru-közvetítésben immanens módon jelenlévő népesség (ez utóbbi kevésbé valószínű) lehettek. A malajáli zsidóság eredetelméletei közül történetileg leginkább valószínűnek a második Templom pusztulását (Kr.u. 70) követő időkben Egyiptom felől, Kodungallur²⁴⁸ városába érkező zsidó közösség történetét tarthatjuk. Bár a legkorábbi időkre nézve nincs konkrét információnk a zsidók indiai szerepvállalására nézve, későbbi forrásokból azonban tudjuk, hogy a zsidók a helyi kereskedőktől az árucikkeket felvásárló és azt elosztó nagykereskedők voltak, épp úgy, mint valamivel északabbra a Szátaváhana Királyság *jávana* kereskedői.²⁴⁹ A malajáli zsidóknak egészen a 18. század végéig jelentős és kimutatható szerepük volt a bors- és fakeskedelem, időről-időre szolgáltak a dél-indiai uralkodók seregeiben,²⁵⁰ így talán feltételezhetjük, hogy mindennek gyökerei az ókorban keresendők, amikor a *dravido-mediterrán* fűszerkereskedelem nagy volumenű volt, ill. amikor a Kr.u. 2-3. századoktól kezdve megnövekszik a Malabár-parton letelepedett fámegmunkálásból, vagy katonáskodásból élő *jávanákról* szóló tamil szövegeink száma. Kerala területén az ókorban a legfontosabb kereskedőváros Muziris, amely gyakorlatilag azonosnak tekinthető a későbbi

²⁴⁶ JAIRAZBHOY 1963. 127.

²⁴⁷ RAY 1988. 314.

²⁴⁸ Gyakorlatilag Muziris-szal azonos. Muziris valahol a mai Kodungallur / Cséndamangalam / Pattanam háromszögben helyezhető el, a Perijár partján.

²⁴⁹ McLAUGHLIN 2010. 47.

²⁵⁰ KATZ – GOLDBERG 1993. 55.

hagyományokban szereplő, az érkezés helyét megjelölő Kodungallur várossal. Muziris kapcsán újra, külön hangsúlyozandó, hogy ásatásának Kr.u. 5-16. századi rétegeiben már megszűnnek a nagymérvű kapcsolatokra utaló konkrét tárgyi leletek, ez pedig arra enged következtetni, hogy (1.) Muziris, mint korai kereskedőtelepülés a virágkor után fokozatosan elveszíthette korai jelentőségét, (2.) az első zsidó telepések megtelepedése már az 5. század előtt lezajló folyamat lehetett. A letelepedni szándékozó zsidó közösség ezen történeti együttállás közepette észrevehette az indiai kereskedelembe rejlő hosszú távú potenciált (hiszen a luxus áruk, a bors és a keleti fűszerek népszerűsége töretlennek és nyilvánvalóan birodalmakon és korokon átívelőnek látszott, amit utólag a történelem is igazolt), saját etnikai közvetítő szerepének jelentőségét a rómaiak, görögök, perzsák és az arabok által uralt kereskedelembe, ill. talán az extra haszonnal kecsegtető nagykereskedelmi rendszer megszervezésének lehetőségét Muziris városában. Ez természetesen nem érinthetett tömegeket, ám az első zsidó telepések érkezésére és az első közösség megtelepedésére nézve lehetséges alternatívaként szolgál.

A dél-indiai zsidó jelenlétre vonatkozólag a legkorábbi lehetséges ókeresztény forrásunk Eusebios *Egyháztörténete*, mely említést tesz egy alexandriai sztoikus filozófusról Pantainosról, aki a pogányok evangelizálása végett küldetett India földjére. Ez Marcus Aurelius uralkodása után, Kr.u. 181 körül történhetett meg. A szöveg tanúsága szerint az utazás során Pantainos találkozott olyan közösségekkel, ahol Bertalan apostol által az ottani közösségnek adományozott héber nyelvű Máté-evangéliumot is talált. Szent Jeromos egyik negyedik századi levelében már azt írja, hogy zsidó közösségek Afrikában, Szíriában, Iraq területén, Perzsiában és Indiában egyaránt élnek,²⁵¹ a 6. századi jemeni monophysita püspök, Simeon Beth-Arsham pedig 'háromoldalú' zsidó kereskedelmi rendszert említ Jemen, Babilónia és a keralai Malabár-part között.

Így tehát valószínűnek tartom, hogy az első zsidó telepések a Kr.u. 1-2. századokban a világkereskedelem vonzásának következtében telepedtek le Tamilföld nyugati részein. A létrejövő zsidó közösség a Perzsa-öböl felől érkező keresztény misszióknak lehetett megfelelő platformja és ez utat nyitott a tamil közösségek megtérítése felé is. A legkorábbi indiai keresztények a hagyomány szerint Kr.e. 52-55 körül, Tamás apostol indiai missziója során tértek meg. Ennek az apokrif *Tamás akták* és az ezt megerősítő dél-indiai tradíció lehetnének bizonyítékai, ám az Akták esetében annak 3. századi keltezését, India esetében pedig egy még figyelemreméltóbb ellenérvet szükséges megemlíteni, ti. Kr.u. 345-ben valóban tudunk egy

²⁵¹ KATZ– GOLDBERG 1993. 33.-34.

Tamás nevű dél-indiai térítőről, Canai Tamás érkezéséről, aki egy menekült keresztény csoporttal együtt kezdte meg missziós tevékenységét Dél-Indiában.²⁵²

A keleti távolsági kereskedelmi rendszerben a Kr.u. 6. században zajlott le egy jól érzékelhető paradigmaváltás, melynek következtében az arabok vették át a központi szervezőszerepet. A Kr.u. 3-4. századokra a Cséra, Csóla és Pándija királyságok lehanyatlottak, politikai hatalmuk gyakorlatilag megszűnt, felvirágzásuk majd csak a 8-9. századokban vesz lendületet. Ez akár magyarázatul szolgálhat arra nézve, hogy ha éltek is zsidó közösségek Keralában, miért nincsenek erről szóló forrásaink, feljegyzéseink a korból egészen 10-12. századokig. A dél-indiai politikai viszonyok alátámaszthatják a Bhaszkára Rávi Varman által adományozott réztábla együttesek későbbi (10. századi) keltezését, hiszen az újjáéledő Cséra királyság ezen jogbiztosító rendeletei által *de iure* és *de facto* „szövetséget” köthetett a zsidó közösség helyi vezetőjével, ezzel is saját hatalmát szilárdítva. Ha feltételezzük, hogy eddigre a malajáli zsidóság a kereskedelemben betöltött szerepe miatt prosperáló közösséggé vált, akkor érthető, hogy az uralkodó miért adományozott települést József Rabannak és közösségének (Andzsuvannam), miért biztosította rendeletében rituális életük zavartalan működését, ti. a privilégiumok által az uralkodó saját pozícióját erősíthette és biztosíthatta a zsidó közösség lojalitását. A réztábla-privilégiumok által Keralában létrejött a zsidók önkormányzata és bár a hagyományos történeteik és népdalaik egy *zsidó királyt* említenek, azonban személyét valószínűleg csak, mint a Cséra uralkodónak hűséges, korlátozott hatalmú hűbéresnek tarthatjuk.²⁵³

²⁵² WEIL 1986. 182.

²⁵³ ZAGYI 2009. 26.

6. Források

DN 11. Kevatta (Kevaddha) Sutta (PTS: D I 211) –
<http://a-buddha-ujja.wikidot.com/szutta:dn-11-kl> (2012-12-21)

GÁTHY – MAJOR – TÓTFALUSI – HOLMSTRÖM 2004 = Gáthy – Major – Tótfalusi – Holmström: Silapaddiháram (sic!) és Maduraikándzsi; Két tamil eposz prózafordításban. Budapest: General Press. 2004.

MAJOR – TÓTFALUSI 1978 = Major István – Tótfalusi István: A tamil irodalom kistükre. Budapest: Európa Kiadó. 1978.

ÓITSZ = Wojtilla Gyula (szerk.): Ókori Indiai Történeti Szöveggyűjtemény. JATE Press: Szeged. 2012.

Ṛgveda = Rigvédaszanhita – <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/> (2012-12-21)

SRÍ. BHÁG. = A.C. Bhaktivedanta Swami: Srímad Bhágavatam I. *The Bhaktivedanta Book Trust*. 2002.

SZENT BIBLIA: Azaz Istennek Ó és Új Testamentomában Foglaltatott Egész Szent Írás. (ford.: Károli Gáspár) Budapest: Magyar Biblia-Társaság. 1991.

VEKERDI József, Dzsátakák; Buddhista születésregék. –
<http://mek.niif.hu/00200/00223/html/dzsatak2.htm#1> (2012-12-21)

7. Felhasznált irodalom

ANTONOVA – BONGARD-LEVIN – KOTOVSZKIJ 1981 = Bongard-Levin G.M.: *India az ókorban*. In: Antonova – Bongard-Levin – Kotovszkij: India története. Kossuth Kiadó: Budapest. 1981.

AVARI 2007 = Avari, Burjor: India, the ancient past : a history of the Indian sub-continent from c. 7000 BC to AD 1200. Routledge: London ; New York. 2007.

CASSON 1989 = Casson, L.: The Periplus Maris Erythraei: Text with Introduction, Translation and Commentary. Princeton. 1989.

CHAMPAKALAKSHMI 2006 = Champakalakshmi R.: Trade, Ideology and Urbanization: South India, 330 BC to AD 1300. Oxford University Press: New Delhi. 2006.

CHAKRAVARTI 2007 = Chakravarti, Ranabir: Reaching Out of Distant Shores. In.: Katz – Chakravarti – Sinha – Weil (eds.): *Indo-judaic Studies in the Twenty-First Century; A View from Margin*. New York: Palgrave Macmillan. 2007.

CHERIAN 2008 = Cherian P.J.: Muziris Heritage Project and the Archaeological Research at Pattanam: An Overview. In.: *The living dead and the lost knowledge; Papers/Abstract of the International Seminar on Muziris Heritage Project: Archaeological Research at Pattanam 2007 & 2008*. Thriuvananthapuram: Department of Culture; Department of Archaeology; Government of Kerala. 2008.

CSIR – NATIONAL INSTITUTE OF OCEANOGRAPHY –
[HTTP://WWW.NIO.ORG/USERFILES/FILE/EVENTS/SRIDHAR.PDF](http://www.nio.org/userfiles/file/events/sridhar.pdf) (2012-12-21)

GÁTHY – MAJOR – TÓTFALUSI – HOLMSTRÖM 2004 = Gáthy – Major – Tótfalusi – Holmström: Silapaddiháram (sic!) és Maduraikándzsi; Két tamil eposz prózafordításban. Budapest: General Press. 2004.

GAUR – SUNDARESH 2003 = Gaur, A.S. – Sundaresh: Onshore Excavation at Bet Dwarka Island, in the Gulf of Kachch, Gujarat. In: *Man and Environment*, vol. 28 (1). 2003.

GRÜLL 2010 = Grüll Tibor: Abba Kólon története, avagy a zsidók szerepe a Római Birodalom keleti kereskedelmében. (Konferencia előadás jegyzetei – elhangzott a PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszéke által rendezett *Vargyas Péter Emlékkonferencián* [2010. szeptember 30-október 1.].)

GUPTA 2008 = Gupta, Sunil: Beyond Roman Trade: The Periplus as an Indian Ocean Document. In.: *The living dead and the lost knowledge; Papers/Abstract of the International Seminar on Muziris Heritage Project: Archaeological Research at Pattanam 2007 & 2008*. Thriuvananthapuram: Department of Culture; Department of Archaeology; Government of Kerala. 2008.

HAHN 1998 = Hahn István, A zsidó nép története, Budapest: Makkabi. 1998.

HARRAUER – SIJPESTEJN 1985 = Harrauer, H., Sijpestejn, P.J.: Ein neues Dokument zu Roms Indienhandel. P. Vindob. G 40822. *Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 122 (1985).

HART 1975 = Hart G. L.: The Poems of Ancient Tamil, Their Milieu and Their Sanskrit Counterparts. University of California Press. 1975.

IYENGAR 1929 = Iyengar, P. T. Srinivas: History of the Tamils from the Earliest Times to the Present Day. Madras. 1929.

JAIRAZBHOY 1963 = Jairazbhoy, Rafique Ali: Foreign Influence in Ancient India. London. 1963.

JAYAPALAN 2008 = Jayapalan, N.: Economic History of India: Ancient to Present Day. Atlantic Publishers & Distributors Pvt. Ltd. 2008.

KANAKALATHA 2012 = Kanakalatha Mukund: Merchants of Tamilakam: Pioneers of International Trade. Allen Lane. 2012.

KARTTUNEN 1989 = Karttunen, Klaus: India in Early Greek Literature. Helsinki: Studia Orientalia. 1989.

KARTTUNEN 1997 = Karttunen, K.: India and the Hellenistic World. Studia Orientalia 83. 1997.

KATZ 1999 = Katz, Nathan: From Legend to History; India and Israel in the Ancient World. In: *SHOFAR*, 17:1. 1999.

KATZ – GOLDBERG 1993 = Katz, Nathan – Goldberg, E.: The Last Jews of Cochin - Jewish Identity in Hindu India. University of South Carolina Press. 1993.

KLOSTERMAIER 2001 = Klostermaier K. Klaus: Bevezetés a Hinduizmusba. Akkord Kiadó. 2001.

KULKE – ROTHERMUND 2004 = Kulke, Hermann – Rothermund, Dietmar: A History of India; Fourth Edition. Routledge: New York. 2004.

MAHADEVAN 2003 = Mahadevan, Iravatham: Early Tamil Epigraphy; From the Earliest Times to the Sixth Century A.D. Harvard: Chennai; London. 2003.

MAJOR – TÓTFALUSI 1978 = Major István – Tótfalusi István: A tamil irodalom kistüke. Budapest: Európa Kiadó. 1978.

MCLAUGHLIN 2010 = McLaughlin, Raoul: Rome and the Distant East; Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China. London: Continuum. 2010.

MEILE 1940 = Meile, Pierre: Les Yavanas dans l'Inde tamoule. In: *Journal Asiatique* 323 (1940)

MONIER WILLIAMS SANSKRIT-ENGLISH DICTIONARY – <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/> (2012-12-21)

NÉMETH 1992 = Németh György, Ókori felfedezők. In: *HISTÓRIA*. 14. 1992.

VARADPANDE 1987 = Varadpande M. L.: History of Indian Theatre. Vol. 1. Abhinav Pub: New Delhi. 1987.

PARAMESWARAM 1967 = Parameswaram, Nair: A History of Malayalam Literature. Sahitya Akademi: 1971.

PRASAD 1990 = Prasad, Prakash Charan: Foreign Trade and Commerce in Ancient India. Abhinav Pub: New Delhi. 1977.

PATTANAM EXCAVATIONS, Fifth Season (2011), Field report, http://www.keralahistory.ac.in/2011pdf/ptm2011_field_report.pdf (2012-12-21)

PUSKÁS 1998a = Puskás Ildikó: Indo-Mediterranean Crosscultural and Trade Relations in the Second-First Millenia B.C. (*Akadémiai doktori értekezés*). I. kötet. Budapest. 1998.

PUSKÁS 1998b = PUSKÁS Ildikó: Indo-Mediterranean Crosscultural and Trade Relations in the Second-First Millenia B.C. (*Akadémiai doktori értekezés*). II. kötet. Budapest. 1998.

RAWLINSON 1975 = Rawlinson H. G.: Intercourse between India and the Western World; From the Earliest Times to the Fall of Rome. Octagon Books: New York. 1971.

Ray 1988 = Ray H. P.: The Yavana Presence in Ancient India. In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 31, No. 3. Brill. 1988. 311-325.

- RAY 1995 = Ray H. P.: The Yavana Presence in Ancient India. Boussac & Salles. 1995.
- ROSTA 2001 = Rosta Erzsébet: Vegetáriánus Konyha Indiában. Terebess Kiadó: Budapest. 2001.
- RUFFING 1999 = Ruffing, K.: Borkereskedés Itália és India között a Kr.u. 1. században. In: *Borok és korok*. Budapest. 1999.
- TARN 1951 = Tarn W. W.: The Greeks in Bactria and India. Cambridge. 1951.
- THAPAR 1997 = Thapar, Romila: Early Mediterranean Contacts with India: An Overview. In.: *De Romanis, F. – Tchernia, A. Crossings: Early Mediterranean Contacts with India*. New Delhi: Manohar Publishers & Distributors. 1997.
- THAPAR 2003 = Thapar, Romila: Cultural Pasts. Essays in Early Indian History. Oxford. 2003.
- THAPAR 2004 = Thapar, Romila: Early India: From the Origins to AD 1300. University of California Press. 2004.
- TIEKEN 2003 = Tieken, Herman, The Yavanas' Clothes in Old Tamil Literature. In: *Indo-Iranian Journal* 46. 2003.
- TOMBER 2008 = Tomber, Roberta: Indo-Roman Trade; From Pots to Pepper. Duckworth: London. 2008.
- TÖTTÖSY 1956 = Töttös Csaba: A görögök neve az ókori Indiában. In: *Antik Tanulmányok* 3. 1956.
- TÖTTÖSY 1976 = Töttös Csaba: Indoírani elemek a görög-római kereskedelmi szókészletben. In: *Antik Tanulmányok* 23. 1976.
- TURNER 1989 = Turner P. J.: Roman Coins from India. Institute of Archeology Occasional Publication 12. London. 1989.
- SASTRI 2011 = Sastri K.A. Nilakanta: A History of South India; From Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar. Fourth Ed. Oxford University Press: New Delhi. 2011.
- SALOMON 1991 = Salomon, Richard: Epigraphic Remains of Indian Traders in Egypt. In: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 111, No. 4. 1991.
- SELAND 2006 = Seland E. H.: Indian Ocean in Antiquity: Trade and Emerging State. (PhD Thesis – Univ. of Bergen) 2006.
- SELAND 2007 = Seland E. H.: Ports, Ptolemy, Periplus and Poetry; Romans in Tamil South India and on the Bay of Bengal. In: *Seland E.H. The Indian Ocean in the Ancient period: Definite Places, Translocal Exchange*. (BAR Intl Ser, 1593, Oxford). 2007.
- SIDEBOTHAM 1986 = Sidebotham, Steven E.: Roman economic policy in the Erythra Thalassa, 30 B.C.-A.D. 217. Leiden : ej Brill. 1986.

SIDEBOTHAM 2011 = Sidebotham S. E.: Berenike and the Ancient Maritime Spice Route. Berkeley: UCP. 2011.

SINGH 2008 = Singh, Upinder: A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century. Pearson Education India. 2008.

SIVASANKARAN 2010 = Sivasankaran K. Nair: Early History of Kerala, Upto A.D. 1500. University of Kerala: Kariavattom. 2010.

SOMASUNDARAM 1959 = Somasundaram J.M. Pillai: Two Thousand Years of Tamil Literature; An anthology with studies and translations. 1959.

SUBRAHMANIAN 1978 = Subrahmanian N.: History of Tamilnadu A.D. 1336-1565. Koodal Pub. 1978.

STEIN 2010 = Stein, Burton: The History of India; Second Edition. Blackwell Pub. Ltd. 2010.

SZÉKELY 2008 = Székely Melinda, Kereskedelem Róma és India között. Szeged: JATE Press. 2008.

SZÉKELY 2010 = Székely Melinda: „Sziklákon tűzön, vízen át”; Kereskedelmi út Rómából Indiába – Egyiptomon át. In: ÓKOR. 10/3. 2011. 58-65.

WEIL 1986 = Weil, Shalva: Symmetry between Christians and Jews in India: The Cnanite Christians and the Cochin Jews of Kerala. In: TIMBERG, Thomas A (ed.), *Jews in India*. Sahidabad: Vikas Publishing House Pvt Ltd. 1986.

WILHELM 2008 = Adatok az indiai urbanizáció folyamatának vizsgálatához. In: *Modern Geográfia* 2008/2. szám.

WILL 2004 = Will, E. L.: Mediterranean amphoras in India. In: Eiring J. and Lund J.(szerk.): *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*. Aarhus: Aarhus. University Press. 2004.

WOJTILLA 1988 = Wojtilla Gyula: A mesés India. Gondolat: Budapest. 1988.

ZAGYI 2009 = Zagyi Nándor: A judaizmus múltja és jelene Indiában. *Modern geográfia* 2009/4. szám.

ZVELEBIL 1956 = Zvelebil, Kamil Václav: The Yavanas in Old Tamil Literature. In: *Charisteria Orientalia*. Praha. 1956.

ZVELEBIL 1973 = Zvelebil, Kamil: The Smile of Murugan: On Tamil Literature of South India. Brill. 1973.

ZVELEBIL 1992 = Zvelebil, Kamil: Companion Studies to the History of Tamil Literature. Brill. 1992.